

Durango 1936

Egia / Justizia / Ordaina

Durango 1936 Kultur Elkartearen urtekaria · 2. zenbakia 2019ko urria · 2€

BATALIONES DE TRABAJADORES

La reconstrucción
de Durango

BERRIZ

Emakume
errepresaliatuak

ELKARRIZKETAK

Joseba Angulo
Maite Agirre
Bego Oleaga

Durango 1936
Kultur Elkartea

04

JOSEBA ANGULO
Buscando en el interior

10

LA RECONSTRUCCIÓN DE DURANGO
Los batallones de trabajadores

16

MAITE AGIRRE
Elkarrizketa

19

BERRIZKO EMAKUME ERREPRESIALIATUAK
Maite Arrizabalaga

22

OSTOLAZA - ETXABURU
Hondakinetatik sortutako maitasuna

24

BEGO OLEAGA
Elkarrizketa

27

ZAZPI ZALDIBARTAR
Castet Elkarte

28

ANBOTO TABERNA
Garai bateko aterpea

30

JUZGAR A LOS CRIMINALES
Kereila baten kronologia

32

JAIME ETA TXOTXE

33

KOMIKIA
Benita eta euria

Azaleko argazkia: **Jose María Angulo Arroitauregi**

Argazkiak: **Zaloa Fuertes** (4,5,8,9,16,18,24, 25 eta 26 orrialdeak)

Argazkia: **Gerediaga Elkarte** (30 orrialdea)

Komikia: **Alex Sanvi eta Unai Iturriaga** (33-39 orrialdeak)

Testuak: **Durango 1936 Elkarte**

Jimi Jiménez (10 eta 11 orrialdeak)

Maite Arrizabalaga (19, 20 eta 21 orrialdeak)

Castet Elkarte (27 orrialdea)

Maria Gorosarri (30 eta 31 orrialdeak)

Maketazioa: **Anboto - Gertuko**

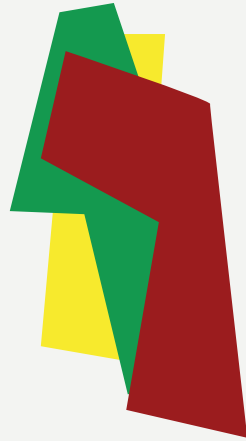
LG. 1696-2018

Durango 1936 Kultur Elkarte

Pinondo kalea 1, 48200 Durango

www.durango1936.org

durango1936@durango1936.org

Egia · Justizia · Ordaina

Hauxe duzu Durango 1936 Kultur Elkartek argitaratzen duen bigarren urtekaria. Lehenengoaren leloak egia, justizia eta ordaina zioen, eta aurtengoak ere gauza bera aldarrikatzen du. Oraingo honetan ere, gure webgunean jasotako hainbat testigantza ekarri gura ditugu argitara, urte osoan zehar egingen dugun lanaren erakusgarri.

Badirudi, Franco diktadorearen gorpu gantzutua Erorien Haranetik ateratzearekin batera, amaitu egingo dela faxisten estatu-kolpeak, gerrak eta diktadurak eragindako min eta kalte guztia. Batzuk esaten dutenez, badirudi denok pozik izan beharko ginatkeela eta bukatutzat jo beharko genituzkeela gure aldarrikapenak. Badirudi ez dagoela arrazoirik egia, justizia eta ordaina eskatzen jarraitzeko.

Guk ezetz uste dugu. Guk egia, justizia eta ordaina aldarrikatzen jarraituko dugu. Guk estatu-kolpe faxistari aurre egin zioten eta askatasunaren, egiazko demokraziaren eta herrieskubideen alde egin zutenen borroka, sufrimendua eta bizi-penak goratzen eta azaleratzen jarraituko dugu.

Zauriak ez dira itxi. Laurogei urte pasatu diren arren, zauriek zabalik jarraitzen dute. Ez dira gorputzaren zauriak, ez. Espirituan bazterturik baina txertaturik geratzen den arraz ari gara. Gorderik gure barruan geratu den arra; eta osatu bako zauriak

legez, zorneak gure gogoa bera ere usteldu duena edo minbiziz jota utzi duena.

Urteetan eta urteetan hitz egitea debekatu digute, gure mina eta samina isilarazi dizkigute, jasandako sufrimendua eta kaltea ukatu dizkigute. Ez digute galdetu ere egin; eta azaltzen ausartu eta ahalegindu izan garen guztietan lotsarazi egin gaituzte.

Zauriak sendatzea ere bada gure taldea bezalako zeregina. Ahal izan dugun neurrian sufritu dutenei entzun eta ahotsa ematen ahalegindu gara; euren lekukotasunak balioetsi eta euren baloreak goraiatzeko ditugu. Horretan ahalegindu da eta ahalegintzen da Durango 1936 Kultur Elkartea. Eskuen artean duzue horren lagina. Ahotsa ematen diegu sufrimendua ere isilarazi zaienei, orain arte omenaldirik edo aitortpenik txikiena ere ukatu zaienei, sufritu zutela ere ukatu zaienei. Lan apala da gurea, baina duen balioagatik, baita ederra ere.

Eskerrik asko guran konfiantza jarri duzuen guztioi, lagundu diguzuen guztioi eta bide xume honetan bidelagun izan zaretenoi.

Agur eta ohore!

Joseba Angulo

Buscando en el interior

“Me piden que les relate lo que supuso para mi la muerte de aita y tengo que responderles que un profundo vacío, un hueco en mi interior que me ha perseguido durante toda mi vida, y es curioso, dado que cuando a aita le asesinaron contra el muro del cementerio de Derio, yo tenía un año”.

(Extracto del texto que leyó Joseba Angulo Torrontegi en el acto de “Agurrik gabeak” de 2014)

Joseba Angulo Torrontegi nació en Abadiño el 11 de enero de 1936 en un chalet que hizo construir su padre Jose María Angulo Arroitauregi y al que dio el nombre de “Gure Kabiya”. Reside en Algorta desde hace décadas, tan lejos o tan cerca, según se vea, de su pueblo natal al que le une, inexorablemente, la memoria de su padre: Jose María Angulo Arroitauregi, militante nacionalista, presidente de la junta local del PNV de Abadiño, fusilado el 5 de agosto de 1937 en el cementerio de Derio.

1

“Aita era presidente de la junta local del PNV de Abadiño y que durante la guerra fue miembro del Comité de Defensa”

¿Quién era Jose María Angulo Arroitauregi?

Jose María Angulo Arroitauregi era mi aita, padre de cuatro hijos (yo soy el menor) y marido de Asunción Torrontegi Calvo. Los documentos dicen que nació en Bilbao, pero él era durangués. La familia vivía en el palacio Etxezarreta, actual Museo de Arte e Historia de Durango. Era una familia acomodada y significada dentro de lo que se consideraba la clase alta y tradicionalista duranguesa. Eran cuatro hermanos, dos

chicos y dos chicas que quedaron huérfanos a muy temprana edad y crecieron bajo la supervisión de la ama de llaves del palacio Etxezarreta. Sé que estudió en Bilbao y supongo que conocería allí a mi madre, Asunción Torrontegi Calvo, puesto que ella era bilbaina.

“La familia de mi aita vivía en el palacio Etxezarreta, actual Museo de Arte e Historia de Durango”

La familia de tu padre era tradicionalista. Su padre, sin embargo, era militante del PNV y ostentó cargos en Abadiño.

Así es. Desconozco si fue por influencia de mi madre o por qué. Mi madre sí que era nacionalista, incluso fue presidenta de la Emakumeen Batza de Abando. Su padre, mi abuelo, Federico Torrontegi era de Solidaridad de Trabajadores Vascos (STV) y muy amigo de Manu Robles-Arangiz.

Lo que yo sé es que mis padres se casan en Urkiola en 1926. Mis hermanos mayores Federico y María Ángeles nacieron en Bilbao, pero Jasone, mi hermana que me llevaba tres años, nació, al igual que yo, en Abadiño. Conozco, por documentos, y porque así me lo ha hecho saber gente de Abadiño, que mi aita era presidente de la junta local del PNV y que durante la guerra fue miembro del Comité de Defensa de Abadiño. Delitos muy graves ambos según parece, puesto que, fueron los que le llevaron ante un pelotón de fusilamiento.

Por lo demás, según deduzco de las cartas que le enviaba a mi madre desde la cárcel de Larrinaga, era un hombre con un profundo sentimiento religioso. A su vez, también me han comentado que era una persona a la que le gustaba estar con sus paisanos, y más de uno le recordaba tomándose un txikito en el Abarkatero y charlando con la gente. Se dice que era delineante, y lo sería, pero me parece que sus ingresos provendrían más de su familia que de su tabajo como tal.

Conoces algún hecho significativo de tu padre referente a su función en el comité de defensa de Abadiño.

Sí, y no es solo que me lo hayan contado, si no que consta también en su procedimiento sumario. Parece ser que antes de la entrada de los fascistas en Abadiño, algunos milicianos detuvieron a un tal Pedro Bengoa, un abadiñarra tradicionalista. Debían de estar en la plazoleta de enfrente de lo que era antes el Abarkatero, y lo iban a fusilar allí mismo. Desconozco si alertado por alguien, o por qué, mi padre apareció allí y recriminó a los milicianos por lo que pensaban hacer. Se hizo cargo del tal Bengoa y le recomendó que desapareciera de Abadiño. Vamos, que le salvó la vida. En el sumario también aparece que le salvó la vida a Jaime Zuluaga, una persona que, más adelante, en el mismo sumario, firma como jefe local del Requeté de Durango.

¿Cuándo detienen a tu padre?

Pues no lo puedo decir a ciencia cierta. Yo tenía la idea de que lo detuvieron en Abadiño mismo, al salir de misa, pero no lo puedo asegurar. Lo que sí sé es quién lo denunció y quién lo entregó en la comisaría de Investigación y Vigilancia de Bilbao porque aparece en el sumario. Allí se dice que “el 29 de junio de 1937, a las 12:40 comparece el denunciante TOMÁS DE GANA GARAY, agente auxiliar honorario y manifieta al mismo tiempo que presenta como detenido al que dijo ser JOSE MARÍA ANGULO ARROITAJAUREGUI (...) Que lo conoce como habitante de Abadiano a donde fue a vivir hace unos seis años, habiendo sido uno de los principales fomentadores del SEPARATISMO VASCO y LA FOBIA ANTI-ESPAÑOLA en aquella localidad (...)”. En el documento aparecen tres firmas: la del mencionado Tomás de Gana Garay, la de Benedicto López y la de Belarmino Lorenzane.

Así que conocen quién fue el que denunció a tu padre.

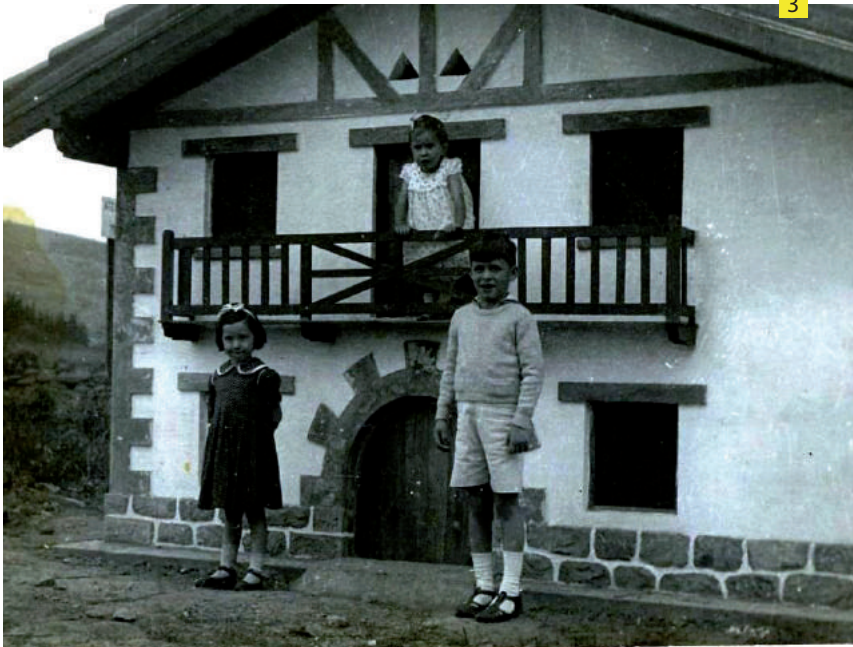
Así es. Es cierto que de antemano, por medio

1

1 Jose María Angulo Arroitauregi

2 Asunción Torrontegi Calvo con sus cuatro hijos.

de algunas amistades de Abadiño teníamos la certeza de quién lo había denunciado. Pero siempre queda la cosa de que no lo puedes decir con total seguridad. Cuando, desde la asociación Durango 1936 elkartea nos hicieron llegar el procedimiento sumario se despejaron todas las dudas.

“Ese es el que denunció a Jose Mari” le dijo mi madre a mi mujer. Se llamaba: Tomas de Gana Garay.

Hablaremos más adelante sobre mi madre, pero ella apenas nos contó nada de lo sucedido. Sabíamos que a aita lo habían fusilado y todo eso, pero nunca nos habló ni de denuncias ni de nada semejante. Sin embargo, un día que mi madre paseaba con mi mujer por Algorta, se cruzaron con un señor mayor que paseaba de la mano de una mujer, ataviado con una americana a cuadros, pajarita y una cachaba.

“Ese es el que denunció a Jose Mari” le dijo a mi mujer. Ahora sabemos como se llamaba: Tomas de Gana Garay.

A tu padre lo juzga un tribunal militar el 22 de julio de 1937 en Bilbao y lo condenan a muerte. ¿Por qué?

Según el sumario por “adhesión a la rebelión con las agravantes de pelidrosidad y trascendencia de sus actos”. La Gaceta del Norte del 23 de julio recogía sobre el juicio que mi padre era “(...) un separatista exaltado, siendo uno de los que más activamente tomó parte en el Comité de Defensa de Abadiano. Intervino en todas las actividades revolucionarias en el pueblo (...)”. Yo leo las cartas que mi padre le escribía a mi madre desde la cárcel y, desde luego, no veo ni a un exaltado ni a un revolucionario. Yo lo que veo es que mi aita trató de servir a su pueblo y a su gente. Eso es lo que veo.

El 5 de agosto de 1937: la fecha fatídica.

Aita estaba en la cárcel de Larrinaga y parece ser que la familia lo atendía porque en las cartas hablaba, entre otras cosas de la comida que le hacían llegar y, por supuesto, de cuestiones de índole familiar. Mi abuelo, Federico Torrontegi debía de visitarle a menudo porque esa mañana se enteró de que habían sacado a unos cuantos para fusilarlos en Derio. Se presentó en el cementerio cuando ya los habían matado

3 Los hermanos de Joseba en la casa de Abadiño.

4 Asunción Torrontegi Calvo.

“Aita tenía tan solo 35 años. Su hijo mayor, Federico, cumplió los 10 el mismo día en el que fusilaron a su padre”

a todos y los habían arrojado a una fosa común. Mi abuelo, que era un hombre con carácter, consiguió recoger el cuerpo de aita y enterrarlo en una pequeña tumba que la familia tenía en el mismo cementerio.

Mi aita, José María Angulo, tenía tan solo 35 años. Su hijo mayor, Federico, cumplió los 10 el mismo día en el que fusilaron a su padre.

Un hombre con valor, vuestro abuelo Federico.

¡Y con mucho genio! Genio que casi le cuesta un disgusto. Porque ese mismo día, volvieron en tren de Derio a Bilbao y, camino a casa, en el Café Iruña había unas jóvenes, que serían de la Falange, postulando, poniendo banderitas en el pecho a la gente y recaudando. ¡Lo que le faltaba a mi abuelo!... El café debía de estar lleno de militarotes, con sus banderas y sus sables. Cuando una joven fue a ponerle la banderita a mi abuelo Federico, la debió de empujar para quitársela de encima, con tal suerte que cayó sobre una mesa, o por lo menos la movió. Los militarotes se levantan de golpe y casi sacan allí los sables y se arma una buena. Mi abuela, que era más cauta, tranquilizó la situación y la cosa no llegó a mayores.

Pero es que no me extraña. Vienen de dar sepultura a su hierno y se encuentran con que les quieren poner la banderita de marras. Anda que...

La familia trató de conseguir el indulto, ¿no es así?

Y lo conseguí. Parece ser que llegó a los días. Hay que tener en cuenta que la familia de aita tenía relaciones de amistad con gente que tenía cargos en la estructura militar de Franco como el general Varela. De todos modos, no me parece que fuera un descuido. Más bien, fue una patraña: te fusiló y luego te indulto. Es terriblemente cruel.

Y ¿qué es de tu madre, Asunción Torrontegi Calvo?

El marido fusilado, cuatro hijos... Y parece que la venganza no termina con la muerte de aita. Según sé, mi madre se esconde llevándome a mi con ella, en un pueblo de Cantabria durante un tiempo por miedo a represalias. Mi hermana Jasone se queda con las tías en Durango. Mi hermano Federico

y mi hermana María Ángeles, "Niños de la guerra". Mi hermana a Bélgica y mi hermano a Francia. Y eso que este último tuvo suerte, porque parece que le habían colgado el cartel de "Rusia", y en el último momento una prima mía se lo cambió por el de "Francia".

Cuando la cosa se tranquilizó, por decirlo de alguna manera, mi madre volvió conmigo a Bilbao, a casa de sus padres. Desconozco la fecha pero mi hermano Federico y mi hermana María Ángeles también volvieron del exilio. Jasone se quedó en Durango con mis tías. Estudió en San Francisco y allí se ordenó y se quedó como monja.

"Mi madre trabajaba, trabajaba, y trabajaba... Yo creo que no tenía ni tiempo para contarnos cosas"

¿Cómo se las apañó tu madre para sacar la familia adelante?

Pues, imagínate... En casa de mis abuelos, con siete hermanas, más nosotros, otros cuatro. En cierta manera supongo que para mi madre también supuso un arropo el estar con su familia. El "clan de los Torrontegi" era mucho clan.

Una familia muy unida. Pero por otro lado mi madre se tuvo que poner a coser. Algo que hacía anteriormente pero de manera doméstica. Con el tiempo llegó a tener una clientela muy buena en Bilbao. Eso sí, trabajaba, trabajaba, y trabajaba... Yo creo que no tenía ni tiempo para contarnos cosas.

Sin embargo, en casa de sus abuelos maternos, el ambiente era más bien nacionalista.

Sí. Y el abuelo no escondía sus opiniones y supongo que entre los mayores hablarían del tema. Vamos a ver, nosotros siempre supimos que a aita le habían fusilado, pero poco más. Nuestra madre nos habló muy poco de lo sucedido pero nunca nos transmitió odio ni sed de venganza. Así se lo pedía, también, aita, en las cartas desde la cárcel. Con todo el dolor que llevaría dentro, trató de que creyéramos en un ambiente sano y sin rencor.

A veces pienso en lo que supuso todo aquello para mi madre. Antes de la guerra vivía en un chaletito en Abadiño, con su marido, su cuatro hijos... Una situación relativamente cómoda y todo el futuro por delante. De golpe y porrazo se llevan al marido, y lo fusilan. La familia desperdigada, unos aquí y otros allí, ella escondida... Es terrible. Por decirlo de

alguna manera, de vivir en un cuento a vivir una pesadilla.

“Cuando yo tendría unos dieciocho años encontré las cartas que mi padre le había enviado a mi madre desde la cárcel de Larrinaga”

¿Cuándo te despertó el interés por lo que le sucedió a tu padre?

No lo sé. Sí que recuerdo que cuando yo tendría unos dieciocho años encontré las cartas que mi padre le había enviado a mi madre desde la cárcel de Larrinaga. Estaban escondidas en un escritorio que pudimos salvar de chiripa de la casa de Abadiño. Las leí, y me impactó. Eran las palabras de mi padre y, a su vez, eran las palabras de un hombre al que no conocí.

¿Se lo comentaste a tu madre?

¡No!... Las dejé en su sitio y las volví a releer de vez en cuando. Visto desde ahora, puede parecer absurdo pero creo que cada uno vivía aquella ausencia a su manera. ¿Por qué ama no nos contó apenas nada?... No lo sé. Supongo que lo haría porque pensaba que era lo mejor para nosotros.

Es cierto que, después, cuando ama ya era mayor, quiso que el cuerpo de aita fuera enterrado en el cementerio de Durango. Y así lo hicimos. Un amigo de aita se prestó a ayudarnos y desde entonces los restos de nuestro padre descansan en el panteón de los Angulo en Durango.

¿Ha contactado alguien con la familia durante todo este tiempo para algún acto de reconocimiento o reparación de algún tipo?

Hasta que lo hizo Durango 1936 Elkarte, nada de nada. Cuando fue el 80 aniversario de su fusilamiento el PNV de Abadiño le puso una esquila en el Deia, y el que en la actualidad es el alcalde de Abadiño me llamó por teléfono para escribir algo en Mugalari. Hasta ahí. Nada más.

“Desde que empecé con esta historia es como si me estuviera sanando una herida muy profunda”

Y a ti, ¿qué te quedó de tu padre?

Un profundo vacío, un hueco en mi interior que me ha perseguido durante toda la vida. Y es curioso porque yo tenía un año cuando lo fusilaron, pero así ha sido. Es curioso, pero cuando hace cuatro años me contactaron los de Durango 1936 al principio me lo planteé. Tuve mis dudas. Luego he ido indagando por aquí y por allá y, no sé, ha resultado ser sanador. Mi mujer siempre me dice que desde que empecé con esta historia es como si me estuviera sanando una herida muy profunda. En ese sentido estoy muy agradecido a Durango 1936 Ekarte.

También es cierto que he tenido en Abadiño amigos como Paul Astigarraga y otros que ya me habían informado de varias cuestiones. Pero, meterme ahora, a mi edad, en esta historia me ha dado paz y sosiego.

ZUTAZ HARRO, AITA

Gurean, amuma Rosario, amuma Asuncion eta aitite Juan izan dira beti, baina aitite Jose Mari falta izan da. Gutxi entzuten zen aitite Jose Mariri buruz, ez amuma Asuncion (haren emaztea) bizi zenean, ezta gure aitaren partetik ere. Gurean, gerrako kontuak ez ziren hitz egiteko gaietan agertzen, argazkiak ere gutxi. Genekien apurra gure aita, urte bat zeukala, umezurtz geratu zela aitite Jose Mari Derioko hilerriko horma baten kontra fusilatatu zutelako.

Duela bost urte Durango 1936 Elkarteak gure aitarengana jo zuen aitite Jose Mariren ingurukoak jakin nahian eta haren historiaren testigantza jasotzeko. Gure aitak ez zeukan argi garai haiek gogoratzeko indarrik izango zuen. Baina elkarteak eskainitako aukerak, eta aititek fusilatua izan aurretik familiari idatzitako gutunak berreskuratu izanak, animatu zuten urtetan gorde-ta zeraman zama mingarri hori kanporatzera. Horrela hasi ginen aititeren bizitza gehiago ezagutzen. Aspaldiko kontu horiek egunotara ekartzeak sentimendu hunkigarriak zein gogorrek azalarazi zizkion aitari. Orduan jabetu ginen gure aitak eta bere familiak jasan zuten minaz eta bizi izan zutenaz. Harrezkero, aititeren bizitzaz gehiago ezagutzen joan gara, eta memoria bizi-rik mantentzeak erreparazio-rako bidean duen garrantziaz ohartu gara. Aitite Jose Mari bizitakoak, beste askok bezala, belaunaldiz belaunaldi transmititu beharrean gaude-la erakutsi digu. Herri honek pairatutako sufrimendua eta bidegabekeria guztiek dago-kien onarpenaren eta memoriaren bitartez lortuko baitute.

Eskerrik asko erakutsi duzun ausardiagatik eta memoriari egindako ekarpenagatik. Oso harro gaude, aita!

Josebaren seme alabak eta bilobak

LA RECONSTRUCCIÓN DE DURANGO

Los batallones de trabajadores

Texto: **Jimi Jiménez Sánchez**

Finalizado abril de 1937 en Durango solo quedaba desolación y dolor. Dolor por quienes perdieron la vida durante unos brutales bombardeos en el corazón mismo de la villa, dolor por aquellas personas que dejaron sus vidas y no volvieron a sus casas, dolor por aquellas gentes que tuvieron que abandonarlo

todo huyendo de la guerra y dejando sus efectos personales, y también dolor por las consecuencias que esa guerra dejó en los propios bienes de los habitantes.

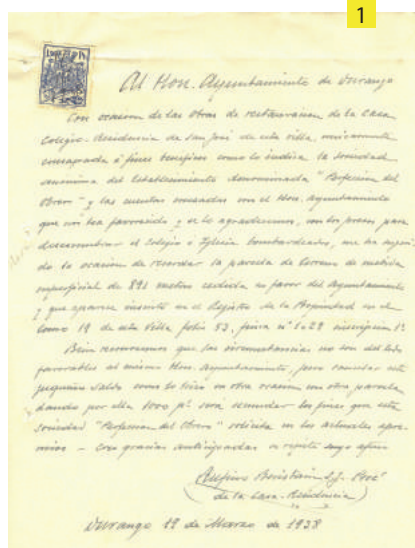
Las huellas de aquella guerra, algunas visibles hoy, pronto se intentaron borrar. La nueva corporación municipal impuesta por los sublevados se puso manos a la obra en las tareas de desescombro y reconstrucción de los bienes dañados. Tiempo después, en enero de 1938, el Ministerio de Gobernación franquista creó un organismo encargado de orientar, restaurar o reconstruir aquellos bienes que habían sido dañados por la guerra en todo el estado español, la Dirección General de Regiones Devastadas y Reparaciones. A partir de 1939 los propietarios de bienes afectados por la guerra obtendrían beneficios para la reedificación de estos.

Los Batallones de Trabajadores fueron un eslabón importante en la cadena estructurada de lo que fue la represión franquista desde la propia guerra. El tra-

“Los Batallones de Trabajadores fueron un eslabón importante en la cadena estructurada de lo que fue la represión franquista desde la propia guerra”

bajo esclavo se unió a las ejecuciones arbitrarias, a los consejos de guerra, a las detenciones, los encarcelamientos, los campos de concentración, las confiscaciones, las multas, el exilio y un largo etc., una represión que tuvo su continuidad tras la guerra

La ofensiva franquista iniciada el 31 de marzo de 1937 concluyó en octubre de ese año con la apropiación de los territorios que formaron la resistencia del Norte. Uno de los efectos más evidentes de ese avance franquista fue la gran masa de combatientes que fueron hechos prisioneros. Estos prisioneros de guerra fueron recluidos en campos de concentración hasta que fueron clasificados y muchas de estas personas

1 Presos trabajando en Jesuitas. Marzo 1938.

desafectas al régimen impuesto pasaron a formar parte de los Batallones de Trabajadores como mano de obra forzada y muy barata. Esta rentabilidad económica y política, sumada a un férreo sometimiento, contribuyó al trabajo de desescombro y restauración de un pueblo muy afectado por la guerra

“Durango también se acogió a los programas de rehabilitación y recibió para esa labor la mano de obra procedente de ese amplio sector que suponía el prisionero de guerra”

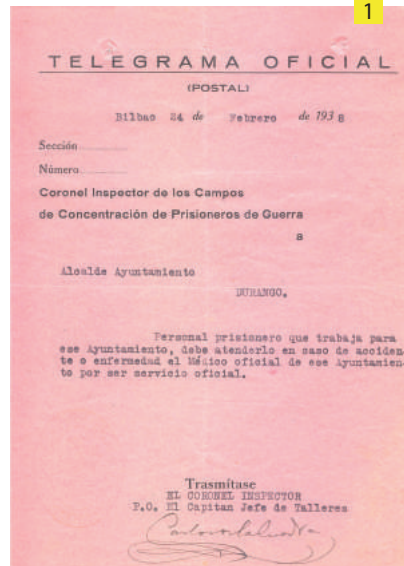
Durango, como otras poblaciones en Euskadi (Gernika, Portugalete...), también se acogió a los programas de rehabilitación y recibió para esa labor la mano de obra procedente de ese amplio sector que suponía el prisionero de guerra, encuadrado en batallones de trabajo.

Ya desde el verano de 1937, bajo mandato franquista, se elegía el conocido “colegio de las francesas” o “Damas de Nevers” como lugar para alojar a los prisioneros encargados de las obras de reconstrucción. Hay que recordar que tras la guerra en este colegio también fue habilitada una prisión de mujeres. Para este fin desde el Ayuntamiento de Durango se constituyó una junta que sería la encargada de los edificios a reparar o reconstruir y del equipo humano formado con ese objetivo, oficialmente denominada Junta de conservación y reconstrucción.

“Desde el verano de 1937, se elegía el conocido “colegio de las francesas” o “Damas de Nevers” como lugar para alojar a los prisioneros encargados de las obras de reconstrucción”

Los trabajos de desescombro, derribo de aquellos inmuebles que se encontraban en malas condiciones o las reedificaciones y reconstrucciones recayeron en la primera compañía del batallón nº 14, uno de los cientos de batallones donde se agrupaban miles de prisioneros desafectos previo paso por campos y depósitos de concentración. El Ayuntamiento de la villa, a través de

esta junta, se hizo cargo del alojamiento, la manutención y las necesidades sanitarias del grupo de presos que integraban esta compañía. Para ello el médico oficial de Durango también se ocuparía de las curas y los tratamientos que precisarían los prisioneros.

“Los trabajos de desescombro, derribo de aquellos inmuebles que se encontraban en malas condiciones o las reedificaciones y reconstrucciones recayeron en la primera compañía del batallón nº 14”

No es mucho lo que conocemos de la unidad en que recayó gran parte de los trabajos que se realizaron en Durango. La documentación local es muy escasa y fraccionada y sería necesaria la consulta en otros archivos del estado, como pueden ser el archivo histórico militar de Guadalajara o la documentación del Tribunal de Cuentas depositada en el Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca, para ampliar la información de las personas que estuvieron trabajando en la villa.

A partir de la información de que disponemos este grupo estaba compuesto principalmente por albañiles, cristaleros, carpinteros o electricistas que contaban con peones que se encargaron de rehabilitar no sólo edificios de propiedad privada sino también bienes públicos como escuelas, matadero, iglesias, ayuntamiento, cárcel, juzgado,

hospital y por supuesto todos aquellos trabajos relacionados con la red de alumbrado, saneamiento e infraestructuras como puentes y calles de la villa.

“En noviembre de 1937 se estaba utilizando una media de 145 “trabajadores” diarios en las labores de reconstrucción de Durango”

En noviembre de 1937 se estaba utilizando una media de 145 “trabajadores” diarios en las labores de reconstrucción de Durango, prisioneros que estaban custodiados por 6 guardianes, cifra que descendió notablemente con el paso de los meses. Ese mes fue retirada esa unidad y para enero de 1938 ya estaba operando una nueva unidad en la villa. En este caso la nueva remesa esclava aparece reflejada en un documento por el que el gobierno municipal insta la compra de una bandera “nacional” destinada al destacamento. En junio de 1938 se menciona ya un grupo de 57 prisioneros.

“El trato que recibían estos prisioneros más allá de la propia explotación laboral o el expolio y que se iniciaba en el mismo viaje a bordo de vagones para ganado”

Las memorias que han llegado de otros lugares describen el trato que recibían estos prisioneros más allá de la propia explotación laboral o el expolio y que se iniciaba en el mismo viaje a bordo de vagones para ganado. La situación en destino, lejos de mejorar empeoraba con unas condiciones muy duras en los alojamientos y en la manutención diaria. Oficialmente los reclusos de Durango costaban una peseta y media por ración de comida.

En el caso de Durango continúan las lagunas sobre las personas que dejaron una parte de sus vidas aquí, sobre sus creencias, su relación con el credo único y verdadero, o cómo empleaban el poco tiempo de ocio del que disponían. Sabemos que hubo una relación entre estos prisioneros y los habitantes de la villa y que en algún caso esta relación se tradujo en una continuación más allá de lo que fue la reconstrucción de Durango.

1 Telegrama Coronel exigiendo atención médica para prisioneros al Ayto. de Durango. Febrero 1938.

Durangaldeko *Trabajadoreak*: Esklabu lanera behartutako presoak

Faxistek esklabuzat hartu zituzten preso errepublikarren zerrenda aurkituko duzue hemen. Preso hartu zituzten gudariak izan zirelako. Batzuk kartzelan ere aldia egin zuten, eta gero Batallón de Trabajadores-etan izan zituzten lan egitera behartuta, esklabu legez.

Badakigu zerrenda honetan ez daude guztiak. Badakigu, jakin ere, asko falta direla. Baliteke, gainera, zerrenda honetako guztiak esklabuak ez izatea ere; baliteke, baita ere, datu guztiak (izen-abi-

zenak, afiliazio politikoa, esklabu-aldia, eta abar) ondo ez izatea. Aldez aurretik, gure barkamena. Hala ere, zerrenda argitaratzea erabaki dugu, ea denon artean osatzea eta zuzentzea lortzen dugun.

Datuok iturri ezberdinetatik jaso ditugu: Durangoko Udal Artxibotik (DUA); Berriz 1936 Gogoratzen artxibotik (BG); Iñaki Egañak koordinatutako 1936. La guerra civil en euskal Herria liburutik (IE); Fernando Mendiola eta Edurne Beaumontek idatzitako Esclavos del

franquismo en el Pirineo liburutik (MB), edo senideren batek emandako lekukotasunetik (S). Iturriren baten ondoan (?) ikurrak datu hori guztiz baieztatu barik dagoela esan nahi du.

Esker bereziak eman nahi dizkiogu, lagundu digun guztiagatik, Durangoko Artxiboko Jose Anjel Orobio-urrutia artxibozainari. Bere laguntza barik ezin izango genuke lan hau egin.

NOR	IDEOLOGIA	GUDARI-BATAILOIA	PRESO -BATAILOIA (BT)	NOIZ	ITURRIA
DURANGO eta IURRETA					
Abasolo Epalza, Jose Luis	EAJ	Bitartekoak eta transmisioak	BT 38-Erreterria	1937-09-15 – 1939-08-10	DUA – IE
Aizpurua Iribar, Jose	CNT	Bakunin			DUA – IE
Alberdi Arrieta, Emeterio	EAJ	Aralar	BT 128-Oronoz-Mugaire	1938-02-08 – 1938-08-01	DUA – IE
Alberdi Arrieta, Santiago	EAJ	Arana Goiri	BT 3-Zorrotza		DUA – S
Anitua Mu(r)ga, Juan		Nazioartekoa	BT 76-Erreterria		DUA – IE
Aranbarri Lariz, Ignacio		Avellaneda	BT 135 – BT 38-Erronkari	1937-09-01 – 1939-10-08	DUA – MB – IE – S
Asategi Ariznabarreta, Jose			BT 66-Figueras	1939-05-02 – 1940-05-31	DUA
Azkordabeitia Ereñaga, Jose			BT ?	2 urte 11 hil eta 8 egun	DUA
Azpitarre Untzilla, Pedro		Larrazabal	Navalmoral de la Mata	?	DUA
Balanzategi Zelaieta, Santiago			BT 1 (4. konpainia) Madrid		DUA
Balanzategi Jainaga, Elias	EAJ		BT 11-Figueras / 38-Güesa (Erronkari)	1937-09-10 – 1939-11-05	DUA – MB
Balanzategi Uriarte, Felix	EAJ		BT 12-Elizondo	1937-10-17 – 1939-08-17	DUA
Barreña Elizegi, Francisco	sozialista	Fulgencio Mateos	BT 12-Elizondo / 51		DUA – S – IE
Beaskoetxea Olabarri, Antonio		Avellaneda	BT 2-Cazadores Las Navas- Lerma		DUA – IE
Biritxinaga Ortiz, Francisco			BT 1 (6. Konpainia) Miranda Ebro		DUA
Blanco Cruz, Bienvenido		Rosa Luxemburgo	BT 200-Seluan (Marruecos)		DUA – IE

NOR	IDEOLOGIA	GUDARI-BATAILOIA	PRESO -BATAILOIA (BT)	NOIZ	ITURRIA
Ceballos Campos, Luis			BT 18- Construcción naval eta Medina de Rioseco	1937-09-03 – 1939 ?	DUA
Cimarro Goenaga, Jose			BT 108	1938-04-11 – 1940-05-30	DUA
Diaz Fernández, Vicente			BT 159-Peñaranda de Bracamonte		DUA
Dominguez Barreña, Nicolas	komunista	Rusia	Aeródromo de Villanubla		DUA - IE
Etxaburu Irastorza, Gerardo	CNT		BT 17-Ingenieros de Gallur	1937-08-26tik preso	DUA
Egidazu Aboitiz, Alejandro	Sozialista	Fulgencio Mateos	BT 63 BT 14 BT 23-Sabiñanigo BT 38-Erronkari	1937-09-28 – 1938-03-28 1938-06-08 1939	DUA- MB - IE
Elgezua Txuntxurreta, Jose		Fulgencio Mateos	BT 3 BT 159-Mineros de Peñaranda de Bracamonte	1937-07-25 – 1940-05-28	DUA (?) - IE
Elgezua Zabaleta, Julian			BT 64	1937-09-05 – 1940-05-24	DUA
Elorriaga Delgado, Gregorio		Preso hil zen (1940-07-18)	BT 26, BT 10, BT 208	1937-10-14 – 1939-12-24	DUA - MB
Erdoiza Jaio, Sebastian	EAJ	Salsamendi	BT 38-Guesa (Erronkari) / BT 15	1938-08-16 – 1939-10-10	DUA - S- MB
Fernandez Etxebarria, Pedro			Valladolideko kartzelan (1941-09-19)	?	DUA
Gallastegi Arregi, Felix			BT 104, Automóviles Burgos, Infanteria 54	1938-02-22 – 1941-01-29	DUA
Garcia Pardo, Alfonso	sozialista	Rusia	BT 116-Zaragoza	1940-11-30era arte	DUA - IE
Gonzalez Campo, Gregorio		Morteroak	BT 5-Casetas (Zaragoza)	1940-06-17ra arte	DUA
Irazola Zamalloa, Victoriano					S
Irigoras Aranburu, Luis/ Koldo	EAJ	Mungia	BT 52		DUA - IE
Irigoras, Felix		Kirikiño			S
Isasti Solagaistua, Valentin			Preso Urduñan, Murgian eta Miranda Ebron		
Iturrieta Unzueta, Agustin		Kirikiño	Construcción Naval de Reinosa, Sama de Langreo (Asturias)		DUA - IE
Madrazo Cereceda, Juan			BT 158-Tarifa		DUA
Mardaras Bengoa, Jose	EAJ		BT 38-Guesa; BT 15ean ere bai		DUA
Morado Gartzia, Jose Maria			BT 68		DUA
Murua Alkorta, Julian		Rosa Luxemburgo	BT 134	1937-10-13 – 1939-08-10	DUA - IE
Navarro Brunet, Joaquin			Batallón Trabajadores de Berango		DUA
Onaindia Alberdi, Juan		Ibaizabal	BT 125-Torroella de Montgri (Girona)	1938-04-22 – 1940-05-28	DUA - IE
Perugorria Llona, Julio	EAJ, Comité Popular	Ibaizabal	BT 34-Los Barrios (Cádiz) / BT 6	2 urte, 7 hil eta 11 egun	DUA - IE
Pujana Galindez, Vicente	sozialista	Rusia			S

NOR	IDEOLOGIA	GUDARI-BATAILOIA	PRESO -BATAILOIA (BT)	NOIZ	ITURRIA
Pujana Galindez, Antonio			BT 63-Darmús (Girona)		DUA
Rementeria Asategi, Pedro			BT 101-Guadiar (Cádiz) / BT 71		DUA
Rementaria Larrinaga, Miguel			BT 76	1937-10-17 – 1939-09	DUA
Rodriguez Diaz, Elias	Sozialista, Junta de defensa		BT 4-Almoreima		DUA
Rodriguez Diez, Abilio	sozialista		BT 92-Getxo		DUA
Rodriguez Mugarra, Amado			BT 69-Salinas de Medinaceli (Soria)		DUA
Setien Ortiz, Aquilino		UGT 10	Bat. Trabajadores FET y JONS		DUA – S – IE
Sola Saez, Juan			Bat. Trabajadores		DUA
Solaegi Urkiza/Urkiaga, Lucio		Kirikiño	Bat. Trabajadores FET y JONS	1937-12-05 – 1939-09-25	DUA – IE
Solagaistua Torrealdai, Teodoro					DUA
Uriarte Aiartza, Hermenegildo	sozialista		BT 52-Canillas (Madrid)		DUA
Uribe Beitia, Bautista			BT 1	2 urte, 9 hil eta 5 egun	DUA
Urien Inza, Felix	STV (ELA)		BT 12		DUA
Uriguen Zallo, Ignacio			BT 3, BT 38 (Erronkari)		DUA – ME
Valiente Castillo, Jose	CNT		BT 177		DUA
Bizkarra Munitxa, Gil			BT 149-Cortes (Nafarroa)		DUA
Zarrabeitia Alkorta, Jesus			BT 77-Alcazarquivir (Maroko)	1937-11-15 – 1940-05-21	DUA
Gartzia Azkorbebeitia, Juan			BT 38-Erronkari		MB
Uranga Ikazola, Victoriano		ANV-EAE 1	BT 38-Erronkari		MB – IE
Zarandona, Martin		Leandro Carro	BT 38-Gipuzkoa		MB – IE
Zuazua Solaguren, Jose			Sevillan		S
BERRIZ					
Agirrebeitia Lasuen, Emilio					BG
Alberdi Aranzabal, Julian	Desagertu egin zen				BG
Ansoleaga Olabegoia, Antonio			BT 38-Erronkari		MB – BG
Aranoa Ormaetxea, Paulino			Teruelen, Zaragozan		S
Ariznabarreta Telleria, Joseba					BG (?)
Arriaga Olalde, Victor			BT 38-Erronkari		MB – BG
Arriaga Olalde, Castor					BG (?)
Arriaga, Rafael			BT 38-Erronkari		MB
Arriaga Olalde, Jose					BG
Arteaga Olano, Gerardo					BG (?)
Barrueta Barrutia, Jose Cruz			BT 38-Erronkari		MB – BG

NOR	IDEOLOGIA	GUDARI-BATAILOIA	PRESO -BATAILOIA (BT)	NOIZ	ITURRIA
Berrizbeitia Elorriaga, Pedro			BT 38-Erronkari		MB - BG
Gorroño Uribeganekoa, Rafael		Zulatzaileak II	BT 38-Erronkari		MB - IE - BG
Guenetxea Lazpita, Celestino			BT 38-Erronkari		MB - BG
Lasarte Jaio, Justino			BT 38-Erronkari		MB - BG
Lejarreta Bilbao, German		Injeneruak II	BT 38-Erronkari		MB - IE - BG
Lejarreta Bilbao, Gerardo					BG (?)
Mendizabal Aldape, Jesus		Prieto	BT 38-Erronkari		MB - IE - BG
Narbaiza Uribeganekoa, Jose Julian		Injenieruak II	BT 38-Erronkari		MB - IE - BG
Narbaiza Uribeganekoa, Alberto					BG (?)
Otadui Gallastegi, Juan					BG (?)
ABADIÑO					
Abaunza Bereziartua, Joaquin		Capitan Casero	BT 38-Erronkari		MB - IE
Oregi Markina/Markoida, Candido		Kirikiño	BT 38-Erronkari		MB - S IE
Urizar Untzueta, Felix		Kirikiño	BT 38-Gipuzkoa		MB - IE
ELORRIO					
Agirre Zarraoa, Valentin			BT 38-Erronkari		MB
Arrizabalaga Estefania, Saturnino		Asturias	BT 38-Erronkari		MB
Duñabeitia, Alejandro		Arana Goiri	BT 38-Erronkari		MB
Garamendi, Agustin			BT 38-Erronkari		MB
Isasi Agirre, Emilio			BT 38-Erronkari		MB
Larrañaga Barreinkua, Julian			BT 38-Erronkari		MB
Larrañaga, Aquilino			BT 38-Erronkari		MB
Leibar, Eusebio			BT 38-Erronkari		MB
ZORNOTZA					
Abasolo Lekue, Jesus		Salsamendi	BT 38-Erronkari		MB
Aiartza Magida, Juan Jose		Zergatik ez	BT 38-Erronkari		MB
Mardaras Bengoa, Jose			BT 38-Erronkari		MB
Peña Gallarta, Salustiano			BT 38-Erronkari		MB
ATXONDO					
Urizar Marzana, Ambrosio		Mendialdeko	BT 38-Erronkari		MB - S
MALLABIA					
Aldalur Areitio, Luciano		? Ibaizabal	BT 38-Erronkari		MB
OTXANDIO					
Astola Ajuriagerra, Sebastian		Intendentzia militarra	BT 38-Erronkari		MB
Bengoa Ajuriagerra, Bernardino		Intendentzia militarra	BT 38-Erronkari		MB
Gonzalez de Audikana, Isaac		Intendentzia militarra	BT 38-Erronkari		MB

Maite Agirre

“Guardia zibilen tenientea dendara agertu zen Etxebarrietaren aldeko meza nik eskatu nuela-eta”

Andamariko arkupeen pare-parean zegoen Droguería El Pórtico. Durangarrek eta inguruko askok mostrodorearen bestaldean ezagutuko zuten Maite Agirre (Durango 1943), familiaren negozioan aritu baitzen lanean hamabost urte zituenetik erretiroa hartu arte. Dendak badu bere historia, baita Maitek ere berea.

Gurasoak Gipuzkoako Goierrikoak zenituen.

Ama, Maria Lazkano, Ikaztegietakoa. Aita, Victorio Agirre Ordiziakoa. Ikaztegietan ezkondu ziren baina gerra aurrerako Arrasaten bizi ziren. Aita zenbait botiketan aritu zen lanean aurretik, baina gerrak urten zuenean Biboko biltegi batean ari zen.

Abertzaleak ziren.

Aita Arrasateko EAJren juntako presidentea zen. Ama ere abertzalea zen baina ez zuen konbentzitzen Emakume Abertzaleen Batzan andrazkoek zuten rolak, josten eta holakoetan aritzeak, alegia.

Gerrak urten eta Arrasate laster hartu zuten faxistek.

Eta, jakina, gure aitari ezkutatze abisua pasa zioten. Anaia bi zituen okin Eskoriatzan. Ogia orduan garrantzitsua zen eta hauek salbokonduktoa izaten zuten urunetan-eta joateko. Anaietako batek kuartelera jo zuen esanez salbokonduktoa galdu zuela. Berria egiterakoan gure aitaren izena eman zuen berea eman ordez. Halaxe egin ahal izan zuen ihes aitak Arrasatetik Ordiziara. Familiaren baserriko ganbaran ezkutatuta egon zen hilabeteetan.

Zer egin zuen amak?

Ama Arrasaten geratu zen bi umerekin. Soldaduek euren etxea erabili behar

“Aita Arrasateko EAJren juntako presidentea zen. Ama ere abertzalea zen baina ez zuen konbentzitzen Emakume Abertzaleen Batzan andrazkoek zuten rolak”

1 Droguería el pórtico. Argazki zaharra.

zutela-eta, esnedunarekin hitz egin zuen eta haien Udala auzoko baserrira joan zen. Ahal izan zuenean, bere jaiotetxera itzuli zen, Ikaztegiatara.

Gerraostean, zuen familiak jasan zuen zigorrik edo halakorik?

Ez dut uste. Bolada batez Eskoriaztzara joan ziren bizitzera baina 1940ko azarorako Durangon zeuden. Gaur mila modu daude bat non dagoen jakiteko baina orduan herriz aldatzea bazen desagertzeko modu bat.

Zergatik Durangora?

Eskoriatzan bizi zirela aita berriz ere Bilboko biltegian hasi zen lanean. Autobusa Durangotik pasatzen zen eta Andramari pareko lokal hori ikusten zuen egunero. Negozio bat jartzeko leku ona iritzi eta galdezka hasi zen tratua itxi zuen arte. 1940an zabaldu zuten Droguería El Pórtico Durangon.

"Durango oso itxia eta tristea zen garai hartan jakintza eta kultura aldetik ere. Eskerrak gurean bestelako jarrera zegoen gurasoen aldetik"

Droguería el Pórticon euskaraz egin zitezkeen erosketak.

Bai, baina ez pentsa, gerraostean albo herrietatik zetozen baserritarrek

egiten zuten euskaraz gehienbat. Durangon bizpahiru familia seinalatuk, eta kitto. Gerora jakin dut nik hainbat eta hainbat ezagun eta bezero euskaldunak zirela.

Zu gerraosteko Durango horretan jaio zinen.

Eta San Franciscora joaten nintzen eskolara. Zer zen hura!... Mojek esaten zikigutenak etxean kontatu eta sarritan gurasoek zuzentzen zizkiguten: "Ez, hori ez zen horrela izan honela baizik". Bel-durra, pekatua, eliza barru-barruraino sartuta...

Hala ere, zuek etxean bazenuten euskaldun izatearen kontzientzia, ezta?

Bai. San Franciscon ere, hamabi bat urterekin taldetxo bat egin genuen eta erabaki genuen jolastorduan euskeraz egingo genuela geure artean. Debekatu egin ziguten. Gero, hasi ginen gure idazlanak-eta, gorri eta berde kolorez marrazten zuriaren gainean, halakoxe txikikeriak. Eta hala ere, gogoan dut zelan esan zidan moja batek: "¡Qué pena, Maritere!... Haces unas redacciones muy buenas pero esos dibujitos que pones ahí...".

Durango oso itxia eta tristea zen garai hartan jakintza eta kultura aldetik ere. Eskerrak gurean bestelako jarrera zegoen gurasoen aldetik. Kanpoan, ezer egitekotan, elizaren inguruan egin behar zen derrigor.

Scout taldeko arduraduna izan zinen.

Acción Católica zegoen, eta inguran orbitatzen Scout taldea eta holakoak. Nik scout talde baten ardura hartu nuen. Besteek ez bezala, euskaraz egiten genuen gure taldean eta martxa polita lortu genuen: mendi irteerak, udako egonaldiak... Orduan ez zegoen gaurko bitartekorik baina moldatzen ginen garrario publikoz, autoestopez, edo behar zen moduan lekuetara iristeko.

lurretako abadetxera ere bai.

Bai. Sasoi hartan Julen Kaltzada zegoen lurretan abade eta abadetxea zabalik egon ohi zen jende guztiarentzat. Scout taldearentzat lokaltxo bat lortu genuen baina, jakina, han bestelako jendearekin ere egin nuen topo. Herri Gaztediko jendea ibiltzen zen handik, militante klandestinoak... Denetarik. Neu ere hasi nintzen saltsan sartzen. Ohartu nintzen garai hartan bazegoela diktadurari beste modu batean erantzuteko aukera, baina nire burua ez nuen indarra erabiltzen ikusten. Multikopistarekin, propaganda zabaltzen eta holako zereginetan sartu nintzen.

Jendea erregimenaren aurka itzartzen hasia zen, beraz.

Bai. Eta gero, 1968an izan zen Txabi Etxebarrietaren heriotzarena. Zerbait egin behar zela eta meza egitea eskatu genuen, bai baikenekien meza ostean

1 Victorio Agirre eta Lorea eta Arantza alabak drogerian.

2 60. hamarkadan Urbian Maite lagunekin.

"Sekulako jende piloa atxilotu zuten orduan. Pentsa, Indautxura eroan eta hainbeste jende zegoen ze, etxera itzuli eta biharamunean Durangoko koartelean aurkezteko esan zidaten"

berez-berez etorriko zela protesta. Durangoko guardia zibilen tenienteak den-dara agertu zen aitarekin hitz egitera, Etxebarrietaren aldeko meza nik eskatu nuela-eta. Eguna iritsi zenean mezatarak ez joatea erabaki nuen, banekielako gainean izango nituela.

1969ko otsailean atxilotu zintuzten.

Sekulako jende piloa atxilotu zuten orduan. Pentsa, Indautxura eroan eta hainbeste jende zegoen ze, etxera itzuli eta biharamunean Durangoko koartelean aurkezteko esan zidaten. Ez nuen lo askorik egingo baina joan nitzen biharamunean. Furgonetan sartu eta berriro Indautxura. Hamahiru edo hamalau lagun zelda bakoitzean. 72 ordua epaitegira eroan ninduten eta handik Basauriko kartzelara.

"Kartzelatik irten orduko kalekoz jantzitako lau polizia agertu ziren eta Indautxura berriz. Orduan bai, orduan bederatzi egun egun nituen han"

Ez zinen Basauriko kartzelako emakume durangar bakarra, ezta?

Ez. Baziren beste batzuk baina beste kontu bategatik. Izan zen hor Bermeora joateko deialdi bat eta handik itzulera hainbati isunak ezarri zizkieten. Ez ordaintzea erabaki eta batzuk kartzelan sartu zituzten. Horietakoak ziren Basaurin zeuden durangarrak.

Kartzelaldi "arraroa" izan zenuen...

Hilabete eta erdi inguru egin ostean kartzelatik Indautxuko komisaldegira eroan ninduten berriro. Nirekin egondako durangar bat, Bego Alberdi, libre utzi zuten eta dendatik pasa zen nitaz gal-

dezka. Kartzelan nengoela esan zioten. Berak ezetz, kartzelatik atera nindutela. Etxekoak han eta hemen galdezka hasi ziren, manifestazioak egin ziren Durangon...

Eta zu bien bitartean Indautxuko komisaldegian.

Baina ez da hor amaitzen! Pare bat egun egingo nituen han eta berriz ere Basaurira eroan ninduten, kartzelara. Han beste bizpahiru egun egin eta, libre uzten nindutela. Ni ordurako ez nintzen fidatzen eta taxi bat eskatu nuen. Nire senarraren arrea bat Basaurin bizi zen eta haren helbidea eman nion taxistari. Kartzelatik irten orduko kalekoz jantzitako lau polizia agertu ziren eta Indautxura berriz. Orduan bai, orduan bederatzi egun egin nituen han. Jo, ez ninduten jo, baina presio psikologiko oso gogorra bai.

Azkenik, Durangora itzuli nintzenean, dendatik ezagutzen nuen zenbait jendek agurra ukatzen zidala ohartu nintzen. Scouteko nire neska-mutikoen gurasoak osterara, oso ondo portatu ziren.

1974an berriro atxilotu zintuzten.

Bai, nire neba Jose eta biok. Madrilgo Correo kaleko atentatua zela-eta, gure nebak soldaduskan izan zuen kapitain bati irudituta zitzaion argitaratu zen robot erretratuak Joseren antza zeukala. Gizon bat eta haurdu zegoen emakume bat aipatzen zituen poliziak eta biok eroan gintuzten. Baina ni ez nengoan haurdu! Hori irailean izan zen eta nik martxoan izana nuen semea. Bi egunera utzi ninduten libre baina Jose bai, Jose bortizki torturatu zuten.

1936an tira egiten hasi eta hara noraino ekarri gaituen hariak...

Eta jarraitzen du hainbat etxetan. Hor dago, adibidez, presoen gaia oraindik konpontzeke. Zerbait egin beharra dago.

1 1969. kartzelatik irten berri, Maite etxekoekin.

BERRIZKO EMAKUME ERREPRESALIATUAK

Denborarekin ezagutuz joan gara 1936ko altxamendu faxistak eragindako errepresioaren eta hondamendiaren berri: hildakoak, kartzelaratuak, exiliatuak... Istorio horietatik gehienek gizonetzkoen izenak daramatzate, ordea. Emakumeei gertatuak isilarazi egin dira. Hemen aurkituko duzue Berrizen salatuak eta zigortuak izan ziren zenbait emakumeren berri.

Testua: **Maite Arrizabalaga**

Estabilizatutako frentea apurtu ondoren 1937ko apirilean, golpisten tropak Bizkaira sartu ziren eta herri guzietan erregimen faxista ezarri zuten, aurretik hego Euskal Herri osoan egin zuten bezala.

Berrizen, laster eratu zuten udal korporazio berria, eta erregimen faxisten aldekoak zirenak, alkate berria izendatu zuten. Errepresioaren makinaria abian jarri zuten haren izendapenarekin.

Felipe Alberdi Gaztelurrutia -halan deitzen baitzen alkate berria- ekainean hasi zen bidaltzen herritarren kontrako lehen denuntziak menperatua berria zen Bilboko epaitegira.

Errepublikaren alde nabarmendu ziren guztiak salatu zituen; udal korporazio, Defentsa Junta bera eta herriaren ordena mantentzeko bolondresak, "Junta de Calificación" deritzon partaideak eta ezkertiar edo nacionalista oro.

Aipatutako gehienak gizonak ziren, ze, ez dugu aurkitu emakumeen izenik aztertutako dokumentuetan, ez herriko antolamenduan ez frentean. Hala ere zazpi emakume berriztar salatuak izan ziren, antza erregimen faxista harentzat deserosoak izanagatik zigorra merezi zuten. 1937ko uztailean idatzi ziren salaketa fitzak - argazkian ikus daiteke bat - eta akusazioak fundamentu gutxikoak eta oso orokorrak izen arren, (nacionalis-

ta izatea, gorria, gorri baten emaztea eta halakoak) jasotako zigorrak oso gogorrak izan ziren. Salaketaren ondorioz, uztailearen amaierarantz atxilotuak eta kartzelaratuak izan ziren. Irailaren hasieran, haietariko 6 epaitu zituzten, 544/37 sumarioan, eta amaieran bat, 948/37 an.

Venancia, Sabina, Nizeta, Sofia, Ramona eta Teodora, sei urteko kartzela zigorra jaso zuten eta Gregoria aske geratu zen. Atxilotuak izan zirenetik Bilboko kartzelan egon ziren harik eta 1938ko otsailaren 23an Venancia, Sabina, Niceta eta Sofia Saturrarango kartzelara eraman arte. Urte bereko martxoaren 7an Ramona eta Teodora eraman zituzten Bilbotik Saturraranera.

Saturraranen urte bi eta lau hilabete latz pasatu ondoren itzuli ziren etxera, Berrizen San Pedro jaiak ospatzen ari ziren egunean, 1940ko ekainaren 29an. Atzean utzi zuten beldurgarria zen kartzela, non dozenaka emakume eta ume hil ziren bizi baldintzak eta tratu txarrak eraginda.

RAMONA URIBEGANEKOA

Berrizera nazionalen tropak sartu direnean Ramonak 56 urte zituen. Iurretako Trazola baserrian jaiotako emakumea, Zubitueta baserriko Luis Gorroñorekin ezkondu zen. Nortasun handiko emakume hau San Fausto ondoko Zubitueta bizi zen bere senarra eta han izan zituen 4 seme alabekin; Epifania, Rafael, kruz eta Jose Luis. Hauek zaindu, hazi eta etxeko ekonomian funtsezko den barazki salmentan arduratzen zen. Horretarako zaldiz edo mandoz tiratutako karroarekin Zumarragaraino abiatzen zen astero bertako plazan gurdikada barazki eta ortuari saltzeko. Sinismen eta fede handikoa zen, haren arrosarioko misterioak ez zuten amaierarik. Epifania, Gazteluko ferrobiario gazte batekin ezkondu zen eta haren lanagatik alaba bakarra Bergarara joan zitzaion. Rafael eta Cruz, osasunez betetako mutil gazteak boluntario joan ziren gerrara, sortu berriak ziren batailoietara. Jose Luisek 14 urte zituen eta etxean geratu zen berarekin.

Ramonak sekula ez zuen ulertu zergatik atxilotu zuten. Askok sufritu zuen kartzelan eta gaixotu egin zen. Ekainean etxera heldu zenean bere egoera penagarria zen. Horrenbeste ze, hiru hilabete geroago zendu zen.

TEODORA URIBARRI

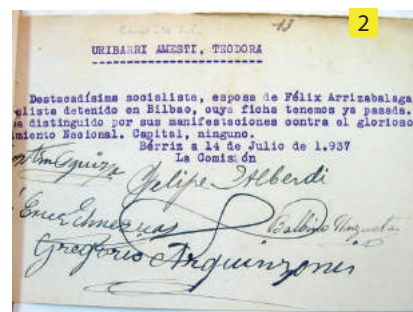

Teodora, 39 urteko emakume Berriztarra zen. Neska gaztea zenean, Deban beraneanteak uda pasatzen zuten hoteletan lan egiten zuen. Joan etorri horretan Felix Arrizabalaga eibartar begi berde argidun armeroa ezagutu zuen. Akaso bere aitaren gustukoa ez zen izango, sozialista, UGT-en sindikatua eta, mezatara joaten ez zen horietako gaztea zelako, baina, ezkondu eta gero Bodega taberna dagoen etxean hiru seme-alaba izan zituzten; Juanita, Jesus eta Angel. Plazan, Udalak duen alondiga-mataderoan etxe bizitza bat libre geratu zenean hara pasatzen ziren. Han jaio zen Pilar, laugarren umea.

Felixek, Kixkorrek zuen lantegitxoan lan egiten zuen Soldatak bizitza duina egiteko beste ematen zien; bizitzeko lain eta kito! herriko gehiengoren antzera!

Urtean behin denak plaiara joaten ziren eta, maiatzak 1a, Eibarren ospatzen zuten bertako "Casa del Pueblo"n inguruan. Gerra hasi zenean Felixek ardurak hartu zituen. Defentsa Komitekoek egiten zituzten txandak betetzen, herriko segurtasuna bermatzeko, Periko errotaokarekin sarri joaten zen Bilbora generoa ekartzera herrian banantzeko, eta lkerketa Komisionan parte hartu zuen, tradizionalistak zirenak kontrolatzeko.

Teodora karakter onekoa zen eta, pazientziak bizi izan zuen gerra egoera latza. Pilar txikienak 6 urte zituen, Jesussek 11 eta Angelek 10, Juanita nagusiak 13, atxilotu zutenean. Ordurako bere senarra atxilotua zegoen. Oso gorrak izan zen kartzelaldia berarentzat, lau umeak umezurtz geratu zirelako.

1 Saturrarango emakumeen kartzela.

2 Teodora Uribarriaren aurkako sumarioaren xehetasuna.

NICETA ETA SOFIA ARIZNABARRETA

Niceta eta Sofia gazteak Berrizen jaio ziren, Olakuetan gaur egun erdi abandonatuta dagoen etxe batean, batzokiaren aurrean hain zuzen. Haien ama Maria, gazte geratu zen alargun. Biak ziren jostunak. Sofiak 29 urte zituen kaetzelaratu zutenean eta sofiak 21. Aurreko urteetan sortu berri zen batzokian askotan egoten ohi ziren. Josten ikasi zuten eta oso apreziatuak izan omen ziren lan horretan. Nizeta izan zen kartzelaraturako emakumeen artean zendu zen azkena. Hala ere ez ginen iritsi garaiz eta sekula ezin izan dugu jaso testigantza zuzenik.

BENANTZI ETXANO

Benantzi Ondarroan jaio zen, baina, urteak egin zituen Berrizen abade etxean lanean. Han atenditzen zituen Luis Gastelurrutia parrokoa eta beste abade bat. Alarguna zen eta Concepcion bere alaba bakarra hil zenetik, lñaki iloba izan zen bere kuttuna. Concepcionen senarra berriro ezkondu zen eta bi seme alaba izan zituen. Benantzik denak zituen etxeko eta Ondarrutik Berrizera ekarri zituen guztiak Ondarrua golpisten menpe zegoelako. Irakurle zalea omen zen eta egunero joaten zen alboko Urkijoren famiaren etxera egunkaria irakurtzera, haien etxean hartzen bait zen prentsa. 60 urte zituen atxilotu zutenean.

SABINA IBARROLAZA

"Sabina Pola"

Sabinak 33 urte zituen kartzelaratu zutenean. Aurreko urteetan espero zuen umetxoa galdu zuenez oso momento latzak bizi izan zituen. Gallartan jaio zen arren bere gurasoak Markinakoak ziren, eta Markinan ezagutu zuen bere senarra izango zen Leon Kortabarria berriztarra. Gerra aurrean hasi zen dendari lanetan eta hala jarraitu zuen espetxealdiaren ostean. Oso ezaguna zen herrian batez ere umeentzat berak saltzen bait zituen zinema aurrean garaiko txutxeak. Nazionalistatzat zuen bere burua baina antza sekula ez zuen ulertu zer eragin zuen bere atxiloketa.

AGAPITA ETXABURU ETA JOAKIN OSTOLAZA

“Durangoko hondakinetatik sortutako maitasuna”

Joakin Ostolaza Goñi 1908ko irailaren 17an jaio zen Zarautzen. Artean gazte, Joakinen familia Bergarara mudatu zen haren aitak eta bazkide batek taillaketa tailerra jarri baitzuten bertan. Joakin arotz beharrean hasi zen aitarenean.

Agapita Etxaburu Isasi 1919ko abuztuaren 2an jaio zen Durangon eta, bere

ondoren, beste zazpi neba-arreba izan zituzten gurasoek. Aita, Leon Etxaburu Mañarikua, palista profesionala izateaz gainera, tornularia ere bazen eta tailer txiki bat zeukan Durangon gerrak urten aurretik.

1936ko altxamendu faxista gertatu izan ez balitz, litekeena da Joakinek eta

Agapitak elkarren berririk ez izatea inoiz. Bata Bergaran eta bestea Durangon, euren bizimoduak ez ziren, derrigorrean, gurutzatzekoak.

Joakin preso.

Joakin abertzalea eta ideia aurrerakoiak zituen gaztea zen eta gerra hotsak

hedatu zirenean gudari joan zen. Euskal Herriaren eskubideen eta askatasunaren alde borrokatu ziren beste askoren suertea izan zuen: faxistek preso hartu zuten. Miranda de Ebroko kontzentrazio esparrura bidali zuten lehenengo, eta handik Burgosko San Pedro de Cardenara eroan zuten 1937ko abuztuan. 1937ko irailean, langileen batailoi disziplinario baten parte zela, Trabajadoreen batailoi legez ezagutzen ditugunak, Durangora iritsi zen bonbardaketak eragindako kalteak konpontzeko esklabu beharretan aritzera.

Agapitaren zigorra

Neska gaztea zen Agapita Etxaburu altxamendu faxista gertatu zenean, baina lanak eta etxeko ardurek gogortua. Gerran neba nagusia galdu zuen, Victorio Etxaburu Isasi. Victorio ANVko

ekintzailea eta Tomas Meabe batailoiko milizianoa izan zen. Amurrio inguruan hil zuen faxistek jaurtitako bomba batek 1937ko maiatzaren 28an 19 urte zituela. Haren lobak Victorioren gorpua berreskuratzen saiatu izan dira baina behar zuen lekuan gerora eraiki egin dela-eta, ez dute egundo Victorioren gorpuzkiak berreskuratzerik lortu.

Faxistak Durangora sartu zirenean, 1937ko apirilaren 28an, une gogorak bizi izan zituzten durangar askok. Etxaburutarrek etxea eta tailerra galdu zituzten. Hasiara batean gurasoek Agapita senitarteko batzuen etxera bidali zuten Durangotik kanpora. Zurrumurruek zebiltzan faxistek hartzen zituzten herrietan neska gazteei gertatutakoei buruz eta, badaezpada, denbora bat egin zuen etxetik urrun. Behin Durangora bueltan, Agapitak bere azalean ezagutu zuen irabazleen nagusikeria. Beste emakume batzuekin batera (Tomas Uriguena gogoratzen dute Agapitaren ahizpek), nahinotz agintzen zieten Durangoko zenbait handiki faxistaren etxeak garbitzera joateko, edo Olalde jauregian zegoen komandantzia militarrean beste hainbateko lanak egiteko. Esan gabe doa lanok ez zirela ordainduak eta ez zegoela haiei uko egiteko modurik.

Elizgizonak ere ez zeuden "galtzaileri" eskua luzatzeko. Elizan izan ohi zuen aulkia emakuke karlista batzuk gura zutela-eta, Agapita lekuz aldatzera behartu zuten. Ez ei zen gehiago elizara itzuli. Ez zen bidegabekeriaren aurrean isiltzen zen horietakoa eta ez ziren ahoa larregi zabaltzeko sasoiak haiek.

Trabajadoreak Durangon

Faxisten mezua izan zen Durango "gorriek" suntsitu zutela. Gezur hori makilatzat hartu eta halaxe ekarri zituzten Durangora hainbat eta hainbat gudari eta miliziano errepublikar lan behartuetara, ustez eurek txikitutakoa eurek berreraiki zezaten euren izerdi eta odolez. Durangoko errepublikazaleak eta inguruetakoa baserritarak ere, euren animalia eta gurdiekin, derrigortu zituzten hondakinen garbiketan eta berreraikuntzan aritzera. Bonbardaketa jasan

edo bonbardatzaileen kontra borrokatu zirenak izan ziren lanok egin behar izan zituztenak.

Egoera horretan, elkartasun sareak sortu ziren Durangon lan behartuetan ari zirenen eta bertako abertzale eta errepublikazaleen artean. Bitarteko handirik izan ez arren, elkarri laguntzen saiatu ziren arropak garbituz, janaria eramanez, babesa eskainiz edo egurketan lagunduz.

Elkar ezagutu

Testuinguri horretan ezagutu zuten elkar Agapitak eta Joakinek, Agapitak garbitzen baitzizkion arropak Joakini. Ezagutu eta maitemindu. Bikoteak apur batean itxaron egin beharko zuen, baina. 1938ko irailean Joakin Durangotik Deustuko Fábrica Militarizada deituta-kora eroan zuten. 1939an utzi zuten libre. Agapita eta Joakin 1942an ezkondu ziren Durangon eta Bergarara joan ziren bizitzera. Lau seme-alaba izan zituzten.

Agapita eta Joakinen seme-alabek begirunez eta maitasunez hitz egiten dute gurasoez. Zintzoak eta euren ideiatan irmoak zirela diote. Diktadura garaian ideiei eutsi eta faxismoari aurre egin zioten, euskarari eutsi, eta gerora seme-alabei ere euren aldarrikapenetan lagunduz. Durangoko hondakinetan sortutako maitasuna Bergaran berreraiki zen.

- 1 Agapita eta Joakin lau seme-alabekin.
- 2 Joakin Ostolazaren gudari argazkia.
- 3 Leon Etxaburu Mañarikua. Agapitaren aita.

Bego Oleaga

Durangotik Gasteizera gure historian barrena

Frankismorik grisenean murgilduta bizi zen herria ezagutu zuen umezaroan. Pizkunde bat gero, bere baitan eta inguruan. Iurretako abadetxea, Herri Gaztedi, ETAre hasierak... Durangon sortu zen Bego "Apata", oraindik orain askok ezagutzen duten moduan. Gasteizen bizi da 1975az geroztik Bego Oleaga.

Aita, Ignacio Oleaga, "Apata", gerran gudari ibilitakoa, ezta?

Apatakoa zen eta hortik geratu zai-gu familia guztiari "Apata" gatzizena. Aita eta beste bi osaba ere aritu ziren gerran, baina harrigarria badirudi ere, ez dut sekula jakin zein batailoitan ibili zen, ezta zertzuk pasatu zituen gero. Eta ez da esateko prest egon ez zelako. Ez zen gizon berbalduna beharbada, baina gal-detuz gero erantzungo zuen.

Ama ere enborreko ezpala zenuen, ezta?

Bai. Ama Miren Erdoiza, Arriandiko (Iurreta) Matxinena baserrikoa zen. Bere gurasoek Durangoko Batzokiaren ardura hartu zuten gerra aurretioxan. Bizkaitarrak ziren. Bonbardaketaren ostean ihes egin behar izan zuten. Ama amamarekin Santanderrera joan zen eta handik lpa-

rraldera. Eurak bueltatu eta zati batean oraindik aitita Donibane Garazin geratu zen. Bueltan lanik aurkitu ezinda ibili zen bolada batez, ez zioten inon ematen.

"Esan nion amari halakoren aita gorria zela. Esaten ez dit, bada, amak: "Bada, zure aita ere bai". Jota geratu nintzen."

Gerraostean jaiotakoa zara. Zenbateraino markatu zintuen familiaren historiak?

Bada, begira. Esan behar dizut ni, neurri batean, oso ume inozoa nintzela eta oso neure munduan bizi nintzela. Beste alde batetik etxean ez zen horretaz berba egiten. Beraz ezin dizut esan. Bai badaukat gogoan zelan behin eskolan,

ni Santa Susanara joaten nintzen, ikas-kide batek esan zuela: "pues mi padre es rojo". Eta ni zur eta lur. Ze, noski, guri mojek esaten ziguten gorriak zirela deabruen parekoak, bortxaketak eta nik dakit zenbat istorio!... Joan nintzen etxera eta esan nion amari halakoren aita gorria zela. Esaten ez dit, bada, amak: "Bada, zure aita ere bai". Jota geratu nintzen. Nik ezagutzen nuen nire aita eta gizon on bat zen, ez zuen bat egiten gorriaren deskripzio horrekin.

Santa Susanan ikasi zenuela esan duzu. Zer zen garaiko heziketa hura?

Beno, beno... Heziketa deitzea asko esatea da! Benetan diotsut, ez dakit zelan atera garen halako jende, zelan esan, normala. Pekatua, beldurra, sumisioa, klasismoa... Guri esaten ziguten La Villara joaten zirenekin ez barbarik egiteko gu señoritak ginela-eta.

Moja batekin zortekoak izan ginen: Sor Maria Presentación. Jose Antonio Agirreren lehengusina zen eta, gerra aurretik, artean moja ez zela, Arriandiko eskoletan gure amaren maistra izandakoa. Harek esaten zigun beste mojek esandako barbaridadeak (Durangoko bombardaketaz, gorrietaz...) gezurrak zirela. Durangon prakak jantzi zituen lehenegotako neska izango nintzen ni, eta gainontzeko mojek egundokoak esan arren, beste honek ondo egiten nuela esaten zidan. Bidaiautakoa zen, kultura zeukan... Salbuespena eskola hartan.

Noiz hartu zenuen euskaldun izatearen kontzientzia?

Berandu. Gauza gehienak berandu begin ditut baina ez naiz damutzen. Gure etxean gurasoek euskaraz hitz egiten zuten euren artean baina guk gaztele-raz erantzuten genien. Gero egon zen halako pizkundetxo kultural bat. Datekin oso txarra naiz baina Sanfauston Euskal Jaiak egiten hasi ziren, San Francisco eskolaren inguruan Tronperri dantzataldea ere sortu zen eta gu bueltan beti, mendiko koadrila ere bagenuen...

Gero, pertsona klabea Gurutze Arregi izan zen. Acción Católica zegoen. Kontuan hartu garai hartan dena mugitzen zela elizaren magalean. Gurutzek berak animatu ninduen parte hartzera. Erljioaren bestelako irakurketa bat egiten zen bertan, sakonagoa. Pentsa, hor hasi eta Bilbora joan ginen Maiatzaren Leheneko manifestazio batera eta...

...Atxilotu egin zintuzten.

Hori da. Ni sekula manifestazio batean egon gabea nintzen eta non ikusten dudana *gris* bat emakume bat jotzen. Ni, neure inozoan, han noa polizarengana zergatik jo zuen galdetzera. Polizia zarata batean hasten zait eta nik "¡No me grites!". Furgonetan sartu eta atxilo eroan ninduten Indautxuko komisaldegira.

Gau bat pasatu nuen han. Bost neska ginen. Orduan ohartu nintzen ni ezjakina izan arren han zeuden besteak OACEkoak zirela eta ondotoxoz zekitelaz zergatik zeuden han. Entzun egiten nuen nik. Escobar izeneko polizia zoritxarrez ezagun batekin interrogatu ninduen, baina nik orduan ez nekien ezta nor zen ere.

Scout taldean ere ibili zinen.

Bai, eta hor bi gauza gertatu ziren. Batetik gure arduraduna zena, Maite

Agirre, Pórtico-koa, atxilotu egin zuten. Cirarda artzapezpikuarengan ere joan ginen ea zergatik atxilotu zuten. Bestetik, Scoutentzako lokal bat behar genuela eta lurretako abadetxean egin ziguten leku bat. Julen Kaltzada zegoen orduan lurretan apaiz eta abadetxe hartan atea beti zegoen zabalik mundu guztiarentzat. Han egingo nuen Herri Gaztedikoaren ezagupidea eta beste saltsa batzuetan zebilen hainbat jendere-na ere.

“Amak behin esan zidan askatasuna zela garrantzitsuen. Eurek ez zutela izan eta ez zuela gura guk euren bizitza izaterik”

Zer zen Herri Gaztedi?

Acción Católica hainbat sailetan banatuta zegoen eta horietako bat zen JARC (Juventud Agrícola y Rural Católica). Euskal Herrian Herri Gaztedi zen. Nik ezagutu nuenerako indar handia zuen Gipuzkoan eta mugimendu handia Durangaldean ere. Ebanjelioa bazegoen baina beste modu batean. Herrien eskubideak, hizkuntza, kultura... Halako gaia lantzen ziren. Rosa Mari Artza zen Durangaldeko arduraduna, Matias Oregi berriztarra ere hor zebilen. Julen Kaltzada, Xabier Amuriza, Alberto Gabikago-goaskoa... Horiek denak hor ezagutu nituen.

Nik ordurako ez nuen federik baina oso mugimendu interesgarria zen. Heste alde batetik euskararen gaia ere asko azpimarratzen zen eta nik ahalegina egin behar izan nuen berriro ere berreskuratzeko edo ikasteko.

“Gizarte Eskolak” deitutakoak ere lurretako abadetxean ezagutu zenituen.

Bai, baina oker ez banago hori Herri Gaztedirena baino ETArenekin fronte kulturalaren kontua zen. Hasi ginen apur bat formatzen. Gogoan dut hitzaldiak ematera etorri zirela, Abel Muniategi, Xabier Kintana Darwini buruz hitz egitera, Gregorio Monreal ekonomiari buruz... Hor hasi nintzen klandestinitatean ere bazebilen jendearekin topo egiten eta horrekin liluratzen, nolabait.

Hurrengo pausoa klandestinitatea, beraz.

Panfletuak banatu, jendea ezkutatu eta ihes egiten lagundu... Holakoak. Amak ere behin baino gehiagotan la-

gundu zidan halako lanetan. Nagusiagoa balitz legez mozorrotu eta berak eroaten zituen panfletoak inoiz. Gure amak beharbada ez zuen egiten nuen guztia ulertuko baina behi esan zidan askatasun zela garrantzitsuena. Eurek ez zutela izan eta ez zuela gura guk euren bizitza izaterik. Horretan oso eskuzabala izan zen. Eta aita ere bai. Ez zuen ezer esango, baina isiltasuna konplizea zen.

Durangotik alde egin zenuen 1969an eta hainbat leku pasa zenituen urte gutxitan.

Bilbon ibili nintzen Herri Gaztediko liberatu moduan. Gero hura utzi eta lantegietan eragitea zen gure helburua. Bermeon lan egin nuen kontserbera batean. Zer zen hura! XIX. mendeko baldintzetan ari ziren. Gure abokatuei Bermeoko kontuak kontatzen nizkienean ez zituzten sinesten!

Bermeotik Hernanira.

Frente Obreroan ari ginen. Zaila zen leku berean luzaro egotea. Gure lana zen gindoazen tokian kontraesanak azalera tzea eta jendeak kontzientzia hartzea. Bandres abokatuak deitu zidan polizia usaina hartzen hasia zela eta handik alde egiteko. Horrelaxe iritsi ginen Gasteizera 1975ean.

Eta 1976a hastearekin batera Gasteiz irakiten ari zen lapikoa zen, martxoan lehertuko zena.

Halaxe da, bai. Nik lan egiten nuen fabrika ez zegoen greban baina beste asko bai. Txandek uzten zidatenean asanbladetara agertzen nintzen, ikastera. Hainbat talde zeuden asanbladaren barruan eta, horietako bat, hasieran, grebalarien emazteek osatzen zutena zen, gerora emakumeen asanblada dei-

tuko zena. Hori prozesu izugarria eman zen. Gizonen greba izatetik gure greba izatera pasa zen. Gaur egun esaten da bizitza jarri behar dela erdigunean? Bada gogoan dut zelan grebaren momentu batetik aurrera patrioiak itzelezko presioa egiten hasi zirela, emazteen bitartez, gizonak lanera bueltatu zitezten. Eta emakume batzuk esan zuten: "Greba hau irabazi behar dugu nahitaez. Greba hau galtzen badugu gure bizitza infernua izango da ze, norik ordainduko ditu gure senarren frustrazioak?"

Eta martxoaren 3a etorri zen.

Goizetik gehiago tentsioa nabari zen. Tiroak ere izan ziren. Arratsaldeko asanbladara jendetza batu zen San Francisco elizan. Hor barruan hasi ziren tiroak, gasak... Bost hildako eta konta ahala zauritu. Nik orduan ikasi nuen boterea zer zen eta bere helburuak lortzeko zer egiteko kapaz ziren.

Hori bai, Gasteiz ere ez zen sekula gehiago berdina izan. Jendeak bere indarra deskubritu zuen. Gero etorriko ziren alderdi politikoak eta sindikatuak, bakoitza berera, baina bestelako hainbat proiektu ere ez lirakeke sortu izango gertakari haiek eman izan ez balira.

AMAMAK

Zaila zait idazki berean nire bi amamen inguruan aritzea, hain ziren ezberdinak Miren eta Modesta. Amama Mirenek Carlos Mejia Godoyren "Misa campesina" kanta abesten zidan fardelak aldatu bitartean, moldatutako letraz: "Creo en vos/ abertzale y socialista/ militante de la ETA/ especialista en Goma2". Amama Modestak, gurasoen sakrilegioa zuzenduz, ezkutuan bataiatu ninduen San Roke ermitatiko ur bedeinkatuarekin.

Miren gogoratzen dut Teleberriko politikariei epelak botatzen, Teo Uriarte agertzen zen bakoitzean sutzen: "Jakin izan banu etxean ezkutuan hartu zintudanean...". Akordatzen naiz Modestarengana joatean zorrotz kontrolatu behar genuela ordutegia,

mezarekin edo arrosarioarekin bat egin ez zezan.

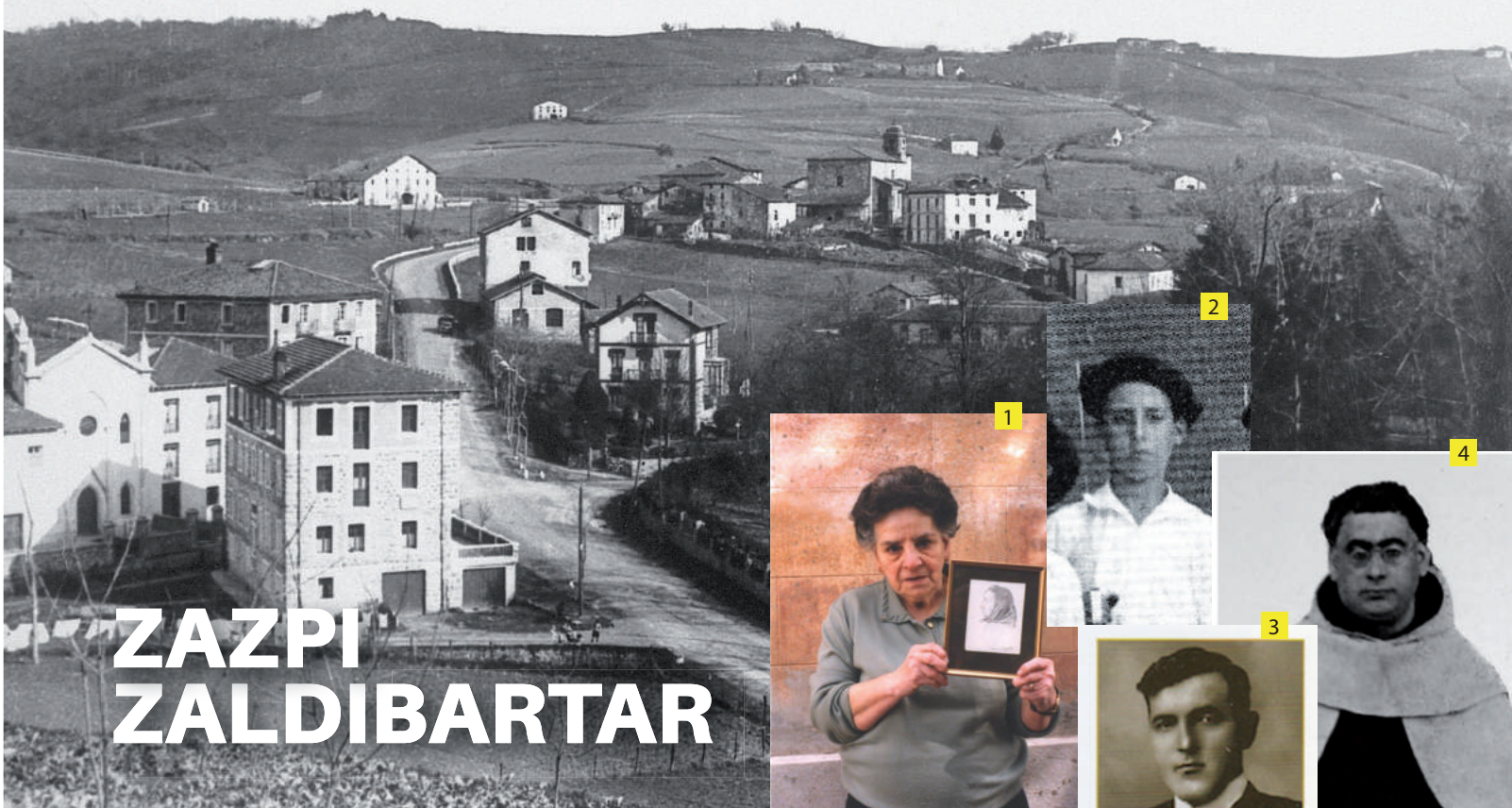
Erraza zait Modestaz eta Mirenez idazki berean aritzea, hainbeste gauza zituzten komunean. Amama Miren gogoratzen dut Durangoko bonbardaketa ahoan eta oraindik ere izua aurpegian. Aitak kontatua dit amama Modestari seme jaio berria hil zitzaizola besoetan gerra denboran, gosez, bularretik esnerik ateratzen ez zitzaizolako. Mirenek erbestera jo zuen familiarekin. Modestak lan, eta lan, eta lan egin zuen pobrezian zazpi seme-alaba aurrera ateratzeko.

Pasa ziren urteak, ugaltu ziren bat-batean mundua irauli nahi zuten gazte eroak. Miren eta Modestaren seme-alabarik bazen tartean, eta

bakoitzak bere modura babestu zituen susto eta disgustu dezente —baita poz ugari ere— eman zizkieten ume konformagaitzak. Ilobei maitasunik emateko tarterik ere hartu zuten aurrerago: Mirenen urdaiazpiko eta gazta bokatak ditut gogoan; Modestak estraperloan bezala eskura ematen zizkidan goxokiak.

Amama Miren eta amama Modesta. Biak ziren nortasun, indar eta jenio handiko emakumeak, etxe barruan eta etxetik kanpo. Urteetara konturatu naiz: haiei esker normaldu ditut nire bizitzan, zorionez, zoritxarrez hain normalak ez diren emakumeen hainbat jarrerera.

Zigor Olabarria Oleaga (Begoren semea)

ZAZPI ZALDIBARTAR

Testua eta argazkiak: **Castet Elkarte**

Faxismoak atzeguardian hildako zaldibartarrak ekarri nahi ditugu gogora aurten. Fronteetan ibili ez zen jendea. Bonbardaketak, fusilamenduak, "istripuak", gaixotasunak, denetarik egon zen. Ez dugu biztanleria zibila deitu, hala izan arren, zibilak zirelako faxismoaren kontra fronteetan ibili ziren gehien-gehienak ere: armak hartu zituzten baserritarrak eta fabriketako beharginak, batez ere.

Angela Otadui eta Sabin Garitazelaia bonbapean

Zaldibartar bi hil ziren faxisten bonbardaketen ondorioz. Bata, Angela Otadui, 28 urtekoa, Munitibarren hil zuten 1937ko apirilaren 26ko eguerdian. Izatez Lupitakoa, Aranguren-erdiko baserrian bizi zen izeko-osabekin eta lehengusu-lehengusinekin. Egun bi lehenago, bere lehengusu Pedro Gallastegirekin (9 urte) eta beste senide eta lagun batzuekin Gernikarako bidea hartu zuen faxistengandik ihesi. Angela, Pedrokekin eta Munitibarko beste emakume batekin zegoen hegazkin alemaniarrek erasoari ekin ziotenean. Andrazko biak hil ziren; Pedro Gallastegi umea larri zauritu zuten.

Bestea Sabin Garitazelaia dugu, Zaldukoa, (16 urte) Karrantzan hil zuten hegazkin alemaniarrek, 1937ko ekainean. Honek ere ihes egin behar izan zuen faxistengandik.

Leon Urtiaga fraidea

Leon Urtiaga, 49 urteko zaldibartarra, Etxanoko karmeldarren komentuan zegoen fraide, eta bertan geratzea erabaki zuen frankistek herria hartu zutenean. 1937ko maiatzaren 19an fusilatu zuten ortuko horma baten kontra.

Agindua Oriamendi batailoiko Genaro La Lastra teniente koronelak eman zuen. Fusilatze pelotoia Serapio Altuna tolosarrak zuzendu zuen, gerora bere herriko alkate eta Gipuzkoako Foru Aldundiko diputatu izango zenak.

Francisca Berasaluze eta Paulo Areitourtena erbestean

Ez ziren ihesean edo horren ondorioz hildako zaldibartar bakarrak izan. Francisca Berasaluze, Zaldukoa, Borgonyan (Herrialde Katalanak) errefuxiatuta zegoela hil zen, 1937ko azaroaren lehenen-

goan. Hirugoeita bat urte zituen. Paulo Areitioartena ere, Gazagaetxebarria baserrikoa, Herrialde Katalanetan hil zen, Perpinyanen hain zuzen, 1939ko apirilaren 29an, 33 urte zituela. Areitioartena 1933tik Zaldibar Buru Batzarreko kide zen.

Gotzon Garitazelaia eta Pedro Belar Sagarna umeak

Zaldibartar ugari egon ziren Katalunian errefuxiatuta, emakumeak eta umeak gehienak. 1939an Gotzon Garitazelaia umetxoa hil zen Zaldibarren, Katalunian errefuxiatuta zegoela hartutako gaixotasun baten ondorioz.

Beste ume bat ere eraman zuen gerak Zaldibarren: Pedro Belar Sagarna, Gazagaona India baserrikoa. Zazpi urte zituen lurretik hartu zuen eskuko bonbak hil zuenean, 1937ko maiatzaren 15ean.

- 1 Francisca Berasaluzeren irudia koadroan.
- 2 Sabin Garitazelaia.
- 3 Paulo Areitourtena.
- 4 Leon Urtiaga fraidea.

ANBOTO TABERNA

Garai bateko aterpea

1

Maria Urizar Marzanak eta Gabriel Martinez Fernandezek zabaldu zuten Anboto Taberna berrogeita hamargarren hamarkadan. Durangoko Goienkale kalean. Durango taberna gehien batzen dituen kale ezagun horren paisaian betidanik egon dela dirudien tabernak badu bere historia. Historia hori Maria eta Gabrielekin hasten da, baita taberna bera zabaldu aurretik ere.

Maria Urizar Martzaan jaio zen eta Gabriel Arrazolan. Gaur egun biak Atxondoko udalerraren parte badira ere, garai hartan Martzaa Axpe zen, eta Arrazolak ere udalerririk propioa osatzen zuen. Beste familia askotan bezala, Maria eta Gabrielen ere, 1936ko altxamendu faxistak hankaz gora jarri zuen ordura arteko bizitza. Mariaren hiru neba, Anasasio, Ambrosio eta Julian, gudari joan ziren faxismoa borrokatzera.

“ Gabriel Santoñako espetxean izan zuten lehenengo. Handik Puerto de Santamariara eroan zuten eta, azkenik, Valladoliden aritu zen lan behartuetan errepideak egiten ”

Gabrielen kasuan, lehenengo pertsona ezagutu zuen fronteko lerroa, Herminio eta Angel anaiek bezala. Familia bateko zein besteko kideek kartzelan

eta langileen batailoi diziplinarioetan ordaindu behar izan zuten euren konpromisoa frankistak gailendu zirenean. Gabriel Santoñako espetxean izan zuten lehenengo. Handik Puerto de Santamariara eroan zuten eta, azkenik, Valladoliden aritu zen lan behartuetan errepideak egiten. Aski zigor diktadurapean bizi zen gizarte hartan betirako markatua geratzeko.

Durango, Garai, Durango.

Maria Urizarrek Goienkaleko beste taberna ospetsu batean egiten zuen behar gerra aurrean: Arkarazon. Gabriel berriz, torneru aritzen zen OLMAn. Gerraostean, OLMako lana galtzea gutxi ez-eta, Gabrieli ez zioten lanerako beharrezkoa zen “Carta de trabajo” ematen. Egoera horretan, berrogeiko hamarkadaren hasieran ezkondu eta Maria eta Gabriel Garaira joan ziren bizitzera, bertako Herriko Tabernaren ardura izan baitzuten zenbait urtez. Bi seme-alaba izan zituzten.

Gabrielilloak

Gerraostea eskasia garaia zen. Lehengairik oinarritzkoenak eskas baziren, are eskasago luxutzat hartu zitezkeenak. Gabrielelek, ofizialki lan egiteko baimenik ez zuenez, estraperloan aurkitu zuen bizirauteko moduetako bat. Tabako orria kontrabandoan ekarri eta berak egiten zituen zigarroak saltzen zituen Gabrielelek. Merkatu plazaren ostean zuen lokal batean egiten zituen zigarrook, “Gabrielillo” izenarekin oso ezagunak izan ei zirenak. Gabriel eta Mariaren alaba Rosa Martinezek gogoratzen du Durango 1936 Elkarteak egindako grabaketa batean, aitak motor bat zuela, eta alforjak Gabrielilloz bete-bete

“Gabrielek, ofizialki lan egiteko baimenik ez zuenez, estraperloan aurkitu zuen bizirauteko modua”

1 Jose Manuel Martinez, Gabriel Martinez, Maria Urizar eta Rosa Martinez Anboto taberna zaharrean.

eginda, Bilboko hainbat tabernataraino ere joaten zela zigarro ospetsuok saltzera.

Anboto taberna zabaldu

50. hamarkadan zabaldu zuten gaur egun ezagutzen dugun Anboto taberna Mariak eta Gabrielelek. Mariaren izenean zabaldu zuten, Gabrielelek ezelako negozioirik martxan jartzeko baimenik barrik jarraitzen zuelako gerra bukatu eta hamar urte baino gehiago pasa ostean ere. Familia Sanfauston bizi zen, "Munitxa" etxean. Antza, etxe hartara bidea ondo ikasia zuten Durangoko guardia zibilek ere. Franco diktadorea Bizkaiara hurbiltzen zen aldiro, beste hainbatekin egiten zuten legez, Gabriel, "badaezpada", Durangoko kartzelara eroaten zuten bzipahiru egunez.

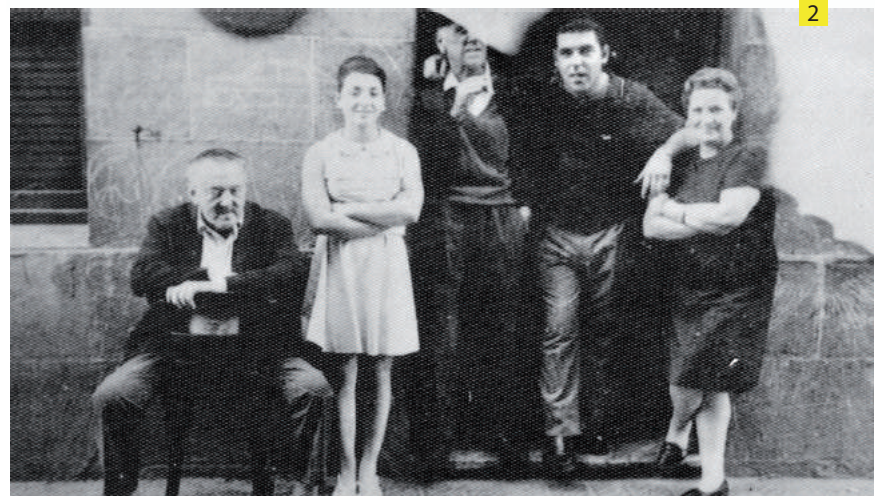
Rosa alabak gogoan du Sanfaustoko etxean tabakorri zakuak ikusi izana, baina ez zen beti Gabrielilloak egiteko materiala bakarrik izango han ezkutatzen zutena ze, ganbarara ezelan ere ez igotzeko agindua jasotzen zuten tarteka etxeoko umeek. Tabakorri zakueta burua pausatuta, batek baino gehiagok hartu izango zuen atsedean ganbara hartan, seguru asko.

Antifrankisten topaleku

Mariak eta Gabrielelek ez zioten sekula uko egin euren idealei. Bata zein bestea uste sendoko pertsonak ziren. Zeinek bere rola jokatzeko zuten, bai tabernan eta baita familian ere, Rosa alabak gogoratzen duenez. Gabrielelek garaiko elizarekiko zuten ezinikusia ez dauka ahazteko, antiklerikala zen erabat. Ezin da ahaztu botere frankistaren zuta-beetako bat zela eliza, eta pulpitoetatik

behin eta berriro errepikatzen zirela bai frankismoaren bertsio ofiziala eta baita beldur eta kontrol sozialeko mezuak ere. Behinola, Don Jose Etxeandiak, Santa Anako parrokoa zenak, bihurrikeria batetatik aterkiarekin jo ei zuen Gabrielen semea. Ez bat ez bi, Gabriel Santa Anako sakristiara joan eta kolkotik heldu ei zion apaizari eta bere semea berriro ikutzen bazuen errekan amaituko zuela agindu zion.

Anboto taberna estimatua zen durangarren artean. Maria eta Gabrielenean ideologia ezberdinetako ekintzaile antifaxistak ibiltzen ziren. Durango 1936 elkarteak jasotako lekukotasunetako batean, Antonio Cabello militante komunista durangarrak kontatzen du zelan *Mundo Obrero* banatze-ko puntuetako bat izaten zen Anboto taberna. Gabriel eta Maria jakinaren gainean egoten ziren eta Antonio *Mundo Obrero*rekin iristen zenean, tabernan inor susmagarririk ez bazegoen aurrera egiteko keinua egiten zitoten. Komuneko zisternan uzten zituen hartu behar zituenak har zitzen.

Beste lekukotasun batean, Aitziber Irigorasek, Durangoko alkate ohiak, gogoan du bere gurasoek kartzelan zeuden presoek alde jantzi, janari eta diru-bilketak antolatzeke Anboto batzen zirela.

Maria Urizar ez zen-eta eskuak gurutzatuta egoteko. Haren alaba Rosak akorduan du amak sukaldean militante bat gordeta zeukala behin. Guardia zibilak tabernan sartu eta karkabara ematen duen atetik eman ei zion ihesbidea. Zamorako kartzelan sartu zituzten apaizen aldeko dirua batzen ere ibili zen Miren Erdoizarekin batera. "Lagun minak ziren. Batzutan elkarrekin paseo bat ematera zihoazela esaten zuten eta tabernatik desagertzen zen. Paseo horietan zehazki zer egiten zuten ez dakit, baina haiek ezagututa, imajinatu dezaket".

"Maria Urizar ez zen eskuak gurutzatuta egoteko. Behin sukaldean militante bat gordeta zeukala guardia zibilak tabernan sartu eta karkabara ematen duen atetik eman zion ihesbidea"

Urteak joan dira Anboto taberna zabalduz geroztik. Zenbait gauza asko aldatu dira eta beste zenbait ez hainbeste. Anboto taberna hor dago oraindik Goienkaleko paisaian elementu ordezkazekin legez. Gabriel eta Maria ez daude. Artikulu honen bitartez, hainbat durangarren izenean gure esker ona eta aitortza adierazi gura dizkiegu.

1 Gabriel eta Maria barran lanean.

2 Anbotoko familia tabernako atarian.

JUZGAR A LOS CRIMINALES

Historia y cronología de una querrela

1

Testua: **Maria Gorosari**

El franquismo, enmarcado en el fascismo católico (Croacia, España y Portugal), buscó la aniquilación del enemigo, a través de una sociedad vencida. El último movimiento del régimen consistió en proclamar tres leyes de amnistía que impidieron la posibilidad de imaginarse un futuro justo.

La primera ley de amnistía se aprobó en 1969 y evita juzgar los crímenes de lesa humanidad cometidos durante la guerra (entre 1936 y 1939). Después, la ley parcial de amnistía de 1976, firmada ya por Juan Carlos I, supuso la amnistía de los delitos “de intencionalidad política y de opinión”, sin resultado de muerte, cometidos una vez terminada la guerra: desde 1939 a 1976. Finalmente, la ley de amnistía de 1977 amplió ese vacío legal a “todos los actos de intencionalidad política, cualquiera que fuese su resultado, realizados con anterioridad al día 15 de diciembre de 1976”. A través de esas tres leyes, el régimen franquista protegió la impunidad de todos sus criminales. Esas tres leyes, junto al resto de leyes y condenas franquistas, constituyen el orden legal actual.

Sin embargo, la promulgación de tales leyes no fue casualidad. Al terminar la 2ª Guerra Mundial, el orden internacional incluyó el crimen de lesa humanidad. De esa manera, se pusieron límites a la guerra, especialmente, respecto a la población civil. Así, el asesinato, la desaparición forzada, la tortura, el tras-

lado forzoso de la población y el encarcelamiento en contra del derecho internacional constituyen desde 1946 (con la creación de las Naciones Unidas) crímenes de lesa humanidad y nunca prescriben. Por ello, las leyes de amnistía han supuesto el principal escollo para blindar la impunidad del fascismo español, pero, en 2018, PSOE, PP y Ciudadanos volvieron a votar en contra de reformar la Ley de Amnistía de 1977.

“El asesinato, la desaparición forzada, la tortura, el traslado forzoso de la población y el encarcelamiento en contra del derecho internacional constituyen desde 1946 crímenes de lesa humanidad y nunca prescriben”

Ante la imposibilidad, así, de juzgar esos crímenes en España y basándose en el principio de jurisdicción internacional, en 2010 se interpuso en Buenos Aires (Argentina), una querrela que inves-

1 Durangoko bonbardaketa, © Gerediaga elkartea

tigara el genocidio y crímenes de lesa humanidad entre 1936 y 1977, ya que según el derecho internacional éstos no prescriben. A pesar de los requerimientos de la jueza de instrucción argentina, María Servini, ningún gobierno español ha colaborado en la tramitación de la misma.

“La comisión Martxoak 31 Batzordea decidió por unanimidad presentar una querrela ante el juzgado de Durango, contra los aviadores italianos que ejecutaron los bombardeos contra Durango”

De esa manera, la querrela argentina busca investigar la responsabilidad de los crímenes de lesa humanidad cometidos por ciudadanos españoles, que son a quienes amparan las leyes de amnistía. Paralelamente, la comisión Martxoak 31 Batzordea decidió por unanimidad presentar una querrela ante el juzgado de Durango, contra los aviadores italianos que ejecutaron los bombardeos contra Durango los días 31 de marzo, 2 y 4 de abril de 1937. La alcaldesa Aitziber Irigoras interpuso la querrela el 18 de julio de 2017.

La querrela se basó en los datos recogidos por el historiador Jon Irazabal, de Gerediaga Elkartea. De una parte, se especificó que las fuerzas aéreas italianas dañaron el mismo 31 de marzo de 1937, como mínimo, once edificios y servicios municipales, entre otros:

las escuelas nacionales, el pórtico de Andra Mari, la casa consistorial, el madero, el hospital civil, la plaza nueva del mercado, el alumbrado público y telefónico, el frontón de Ezkurdi, así como el pavimento y alcantarillado. De otra, se recogieron los datos identificativos de todos los componentes de l'Aviazione Legionaria del ejército italiano, bajo el mando del general Vincenzo Velardi (“Velani”), ejecutores de los bombardeos contra Durango en 1937. El resultado de la intervención fascista italiana fue “alrededor de 336 personas asesinadas, y un número no calculado de heridos con secuelas permanentes”.

El juzgado de Durango, sin embargo, decidió archivar la querrela. La Audiencia Provincial de Bizkaia también estimó que los crímenes estaban “prescritos”.

“El Estado cierra la puerta a la posibilidad de juzgar los crímenes de lesa humanidad contra la población civil de Durango, en lugar de permitir la verdad, justicia y reparación”

El Ayuntamiento de Durango recurrió entonces, en amparo, al Tribunal Constitucional Español, quien también en mayo de 2019 ha declinado investigar a los criminales italianos. De esa manera, el Estado cierra la puerta, de nuevo, a la posibilidad de juzgar los crímenes de lesa humanidad contra la población civil de Durango, en lugar de permitir la verdad, justicia y reparación, así como garantías de que no lo volverán a repetir.

KRONOLOGIA

1937/03/31, 1937/04/02 eta 1937/04/04: Bonbardaketak.

1937/04/28: Faxistek Durango hartu zuten.

1969/04/01, 1976/07/30 eta 1977/01/11: Estatuak bere buruari eman zizkion Amnistia Legeak.

2007/12/26: Oroimen Historikoari buruzko Legea onartu zuen Espainiako Parlamentuak.

2008/12/04: Espainiako Auzitegi Nazionalak frankismoaren gizateriaren aurkako krimenak epaitzeko ezintasuna aldarrikatu zuen.

2010/04/14: Frankismoaren gizateriaren aurkako krimenak ikertzeko kereila aurkeztu zen Argentinan.

2017/07/18: Durangoko Udalak militar italiarren aurkako kereila herriko auzitegian aurkeztu zuen.

2018/03/20: PSOEek, PPK eta Ciudadanos-ek 1977ko Amnistia Legea aldatzearen aurkako botoa eman zuten, Espainiako Kongresuan.

2019/05/27: Espainiako Konstituzio Auzitegiak ez zuen anparo errekursoa onartu. Espainiako bide judiziala agortuta dago.

1 Durangoko epaitegian Kereila aurkeztu zen eguneko argazkia (2017-7-18)

• Txotxe •

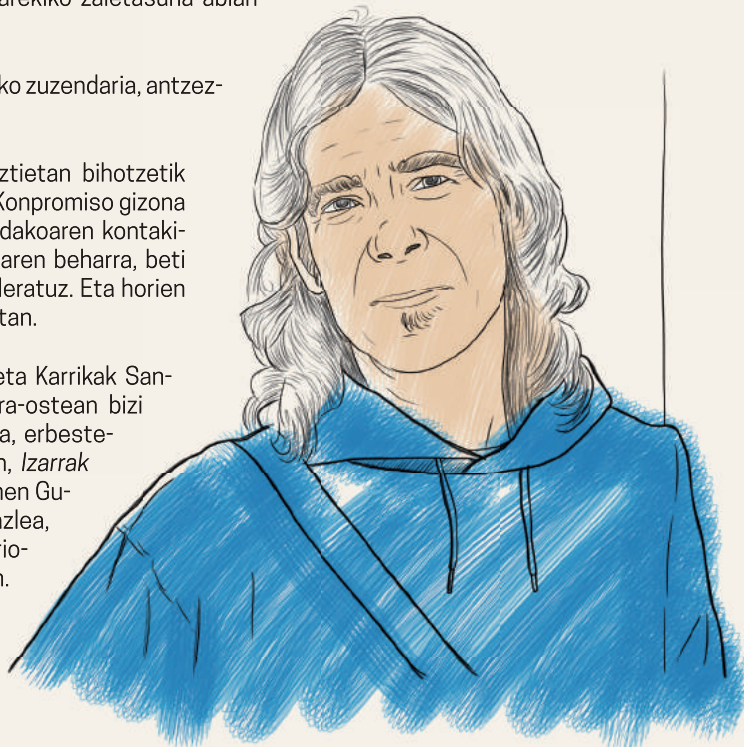
Jose Martin Urrutia Abio Elgoibarren jaio zen. Gazte heldu zen Durangoko Kurutziaga Ikastolara lanera, eta bertan bere antzerkiarekiko zaletasuna abian jarri zuen ikasleekin eta durangarrekin lan eginez.

Karrika Antzerki Taldea sortu eta bideratu zuen, taldeko zuzendaria, antzezlea eta gidoigilea izanik.

Durango 1936 Kultur Elkartek eskatu zizkion guztietan bihotzetik erantzun zuen, bere grina, garra eta suhartasuna jarriz. Konpromiso gizona izan zen Txotxe. Zainetan zeroan gure herriak bizi izandakoaren kontaktuzun ahalik objektiboena belaunaldi berriei transmititzearen beharra, beti kaltetuen, suminduen eta baztertuen sufrimendua azaleratuz. Eta horien artean emakumearenak hartzen zuen ardatza bere lanetan.

Lurra astinduz antzezlanara prestatu zuten Txotxek eta Karrikak Santa Anako plazan eskaintzeko. Ikuskizun horretan gerra-ostean bizi izandako sufrimendua erakutsi zuten: gerrako haurrena, erbeste-ratuena, kartzelaratuena, errepresaliatuena... Ondoren, *Izarrak marrazten* antzezlanara atondu zuten Kurutziagako Oroimen Gunean antzezteko. Ekitaldi horretan Lauaxeta euskal idazlea, Madrilako 13 larrosotako Julia Conesa eta Joseba Sarrionandiaren arteko fikziozko elkarrizketa aukeratu zuten. Azkenik, Plateruenean *Udaberririk ankerrena* komikian oinarritutako ikuskizuna eskaini zuten.

Eskerrik asko Txotxe! Agurrik ez, gero arte!

• Jaime •

Gurea lako elkarte batek bidea egingo badu pertsonak behar ditu inguruan. Memoriaren sarea josten eta irudikatzen lagunduko duten pertsonak. Horietakoa zen Jaime Vicario Setien. Eskuzabala izan zen Jaime Durango 1936 elkartearekin, eta eskuzabala izango zen, seguru asko, inguruan zuen jendearekin.

Zelako zura halako ezpala esan ohi da, eta Jaimeren etxean bazekiten eta badakite zapalkuntzak eragindako sufrimenduaren berri. Teresa Setien Piedra, Jaimeren ama, elkarrizketatu genuenean bidelagun izan genuen. Teresari Durangoko bonbardaketan hil zioten aita, Jaimere aitita. Aitaren aldetik ere bazuen Jaimek faxismoaren kontrako borrokaren adibiderik.

Kartel bat edo bestelakorik egiteko irudirik eskatuz gero, Jaime prest. Berea izan zen iazko "Agurrik gabeak" kartelekoa ere. Artista baitzen Jaime, baina ez margolaria eta marrazkilaria zelako bakarrik. Barrutik zerion argiagatik zen artista, mihise batean katigatzeko zailegia den argi horregatik.

Sarritan, sarriegitan, memoria historikoaz ari garela, laurogei eta gehiago urte atzera doakigu burua. Hizki larriz idatzitako gertakarietara, historiako liburuetan jasotako egia edo gezur ofizialatera... Eta "atzo" ere bada memoria.

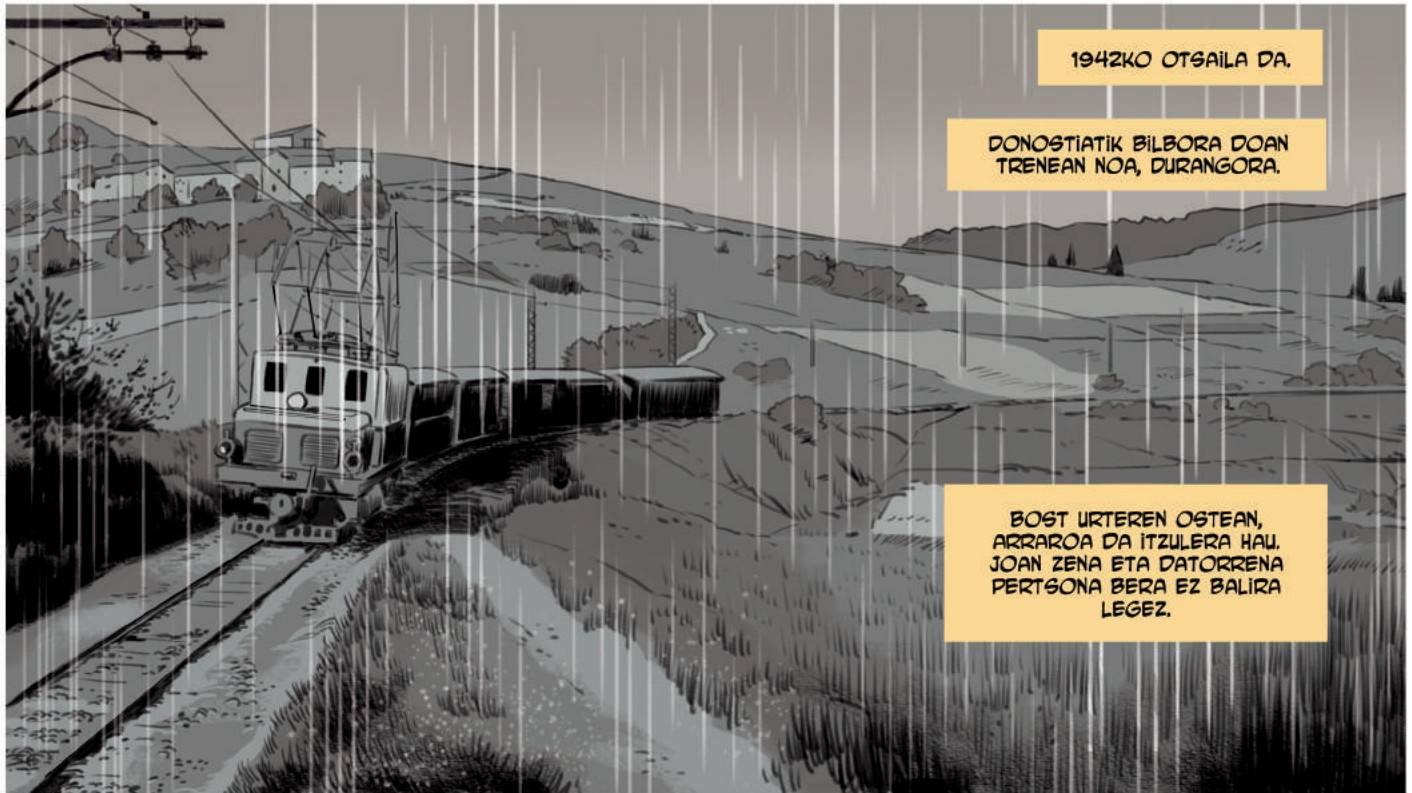
2019ko uztailean utzi gaitu Jaimek. Betirako gure memorian. Gure historiaren memorian.

BENITA ETA EURIA

Marrazkiak: Alex Sanvi

Gidoia: Unai Iturriaga

1942KO OTSAILA DA.

DONOSTIATIK BILBORA DOAN
TREENAN NOA, DURANGORA.

BOST URTEREN OSTEAN,
ARRAROA DA ITZULERA HAU.
JOAN ZENA ETA DATORRENA
PERTSONA BERA EZ BALIRA
LEGEZ.

BAINA EURI HAU EZAGUTZEN DUT...

EURI
MADARIKATUA!

ASTURIASKO
FRENTEAN ERE BETI
ARI ZUEN EURIA...

GORRI
MALAPARTATU
HORIEK HANKA ONA
KENDU ZIDATEN!

EMAKUME BATEK
LAGUNDU BEHARRA ERE!
...KABEN LA RUSIA!

GRRR...
EURIA!

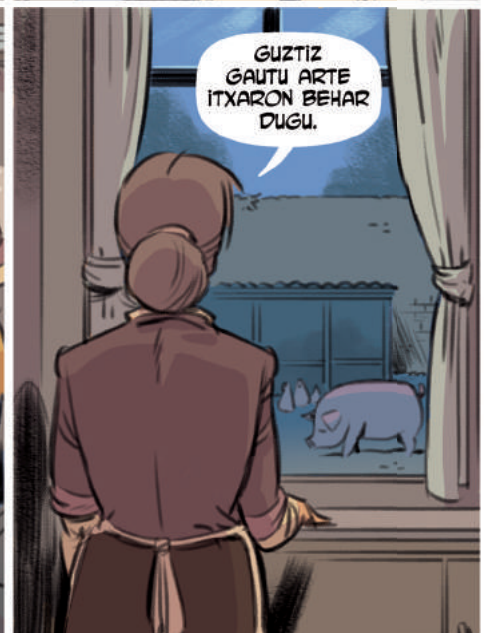
Durango..

ESKERRAK EURIA ARI ZUEN,
ESANA ZIDATEN FALANGISTEK ETA
KARLISTEK GUARDIA EGITEN ZITUZTELA
GELTOKIAN ARROTZEI "HARRERA" EGITEKO.

BAINA, ANTZA,
EZ ZUTEN EURIA MAITE.

BIHARAMUNEAN, DURANGOTIK DONOSTIARAKO TRENEAN.

DOKUMENTAZIOA!

TORI.

NIREA EZ DUZU BEGIRATU GURA?

DELITUREN BAT EGIN DUZU ALA, ANDEREÑO?

DABILEN BESTE GAIZKILEREKIN BAKARRIK BIDAIATZEA DELITUA EZ BADA...

EZ DUZU ARRAZOIRIK FALTA.

BAZENEKI ZENBAT ATXILOTZEN DITUGUN ORAINDIK...

OSO NAGUSIA DA ETA LAGUNDU EGITEN DIOT...BAINA NEKATZEN HASITA NAGO.

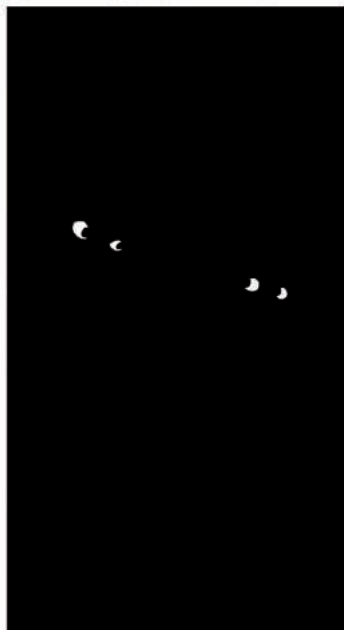
NIK EZ DUT INOREN ZERBITZARIA IZAN NAHI... NIK JOSTEN IKASI NAHI DUT, GIZON ON BAT AURKITU ETA FAMILIA IZATEKO...

DURANGOKOA ZARA-ETA!

BAI... BAINA IZEKO BATEKIN BIZI NAIZ DONOSTIAN ASPALDITIK.

HORRELAKOXE AMETSAK DITUT!

ISTORIO HAU BENITA URIBARRENA BOLLAIN ZENAREN BIZITZAREN PASARTE BATEAN OINARRITUTA DAGO.

BENITAK LAGUNDUTAKO BI IHESLARI EK BIDASOAZ BESTALDERA IRISTEA LORTU ZUTEN MUGALARI BATEN LAGUNTZAREKIN. BAINA HORREK EZ ZUEN, ZUZENEAN, ASKATASUNA ESAN GURA.

1940AZ GEROZTIK NAZIEK IPAR EUSKAL HERRIA OKUPATUA ZUTEN ETA ESKUZ-ESKU ZIHARDUTEN FRANCOEN DIKTADURAREKIN HENDAIKO GELTOKIAN IRUDIKATU ZUTEN LEGEZ.

BENITA BIZI ZEN IPAR KATALUNIAKO LURRETAN VICHYKO GOBERNU KOLABORAZIONISTAKO MILIZIEK EGITEN ZIETEN LAN ZIKINA NAZIEI.

BENITAK FRANTZIAKO ERRESISTENTZIAREKIN ETA ERRESISTENTZIA ANTIFRANKISTAREKIN KOLABORATZEN JARRAITU ZUEN BEHARREZKO TREN GUZTIAZ HARTUZ.

1945EAN ATXILOTU EGIN ZUTEN FRANTZIAN BAINA SOINEAN ZERAMATZAN DOKUMENTUAK IRENTSI ETA HILABETEKO KARTZELALDIAREN OSTEAN ASKE GERATU ZEN.

1989AN ITZULI ZEN DURANGORA BIGITAN, BERTATIK IHES EGIN ETA BERROGEITA HAMABI URTERA.

2000. URTEAN BORROKALARI BOLUNTARIOAREN GUURUTZEA EMAN ZION FRANTZIAKO GOBERNUAK ERRESISTENTZIAN EGINDAKO LANA AITORTUZ.

MILITANTE KOMUNISTA IZAN ZEN BETI.

2011KO URRIAREN 12AN EL SOLER-EN HIL ZEN, IPAR KATALUNIAN, DURANGON EURIA ARI ZUEN EGUN BATEZ.

Durango 1936
Kultur Elkartea

Ahanturaren kontra, memoria

Visítanos y alimenta la
memoria histórica

www.durango1936.org

